

İMÂM-I RABBÂNÎ VE MEKTUBÂTI

Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU

RABBÂNÎ REAKSİYONUNUN LİDERİ: İMAM-I RABBÂNÎ

Asya'nın en popüler sufi ekolü Nakşbendîliğe mensup İmam-ı Rabbânî, bağlı olduğu disiplinin özelliklerini sıkı sıkıya üzerinde taşır. Bu tasavvuf ekolünün Asya'daki kabul görülüşüne örnek olarak, Prof. Köprülü, Kazakları gösterir. Kazak Türkleri, aynı ekole mensup Şeyh Ahmed Yesevî'ye o denli bağlıdır ki, öldüklerinde, cenazelerinin, onun türbesi civârına defnolunmasını vasiyyet ederler. Tabi, şefaât umuduyla... Kış mevsiminde, yollar kapalı olduğunda, cenazelerini bir deriye sarıp, sıkıca bağlayarak ağaçlara asarlar. Bahar mevsimi gelip her taraf ısınınca, cenazeleri oradan indirip, Yesi'de defnederler. Defin konusunda her türlü fedâkarlığa hazır Kazak Türklerinin bu tavrı, üzerinde derin derin düşünmeyi gerektirecek kadar sıcak bir sevginin ifadesinden başka ne olabilir ki?¹

Nakşbendîlik içinde, Rabbânî Hareketi'nin ve bu hareketi başlatan İmam-ı Rabbânî'nin müstesna bir yeri vardır.

Çarpıcı olabileceği kanısıyla, İmam-ı Rabbânî'nin câhiliyye, bâtil ve bid'at gibi unsurlarla yaptığı mücâdelenin hangi boyutlarda etkinliğe ulaştığını şu misalle müşahhas hâle getirmek istiyoruz. Bu misalimiz, Hindistan'da mecûsî ayaklanması ile ilgilidir. İmam-ı Rabbânî'nin ölümünden uzun yıllar sonra, Hind mecûsîleri baş kaldırır, her tarafa dehşet saçarlar. Ortalığı bir anda kaos kaplar. Bu isyancılar, bazı şehirleri ellerine geçirirler. Mecûsîlerin eline düşen şehirlerden biri de Serhind'dir. Mecûsîler bu şehri yakıp yıkmadan önce, İmam-ı Rabbânî'nin medfûn bulunduğu kabristanın altını üstüne getirirler. Gayeleri İmam-ı Rabbânî'nin kemiklerini mezardan çıkarıp kırmaktır. Mecûsîlerin bu cahilî öfkelerinin büyüklüğü, aynı

1. Köprülü Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, s.86.

zamanda, İmam-ı Rabbânî'nin bâtila karşı verdiği savaşın büyüklüğünü ve etkinliğini gösterir.^{1a}

Şimdi İmam-ı Rabbânî'yi incelemeye başlayalım.

A- İMAM-I RABBANÎ'NİN HAYAT HİKAYESİ

Bilindiği üzere, Nakşbendî tasavvuf disiplini kuran, Kasr-ı Arifân'dan² Hâce Muhammed Bahâeddin Nakşbend (718/1318-791/1388)dir³. Onun kurduğu bu tasavvufî disiplinin Hindistan'a girişi, kendisinden yaklaşık bir buçuk asır sonraya tesâdüf eder⁴. Bu ekolün esasları, sohbet, zikr-i hafî, murâkabe, teveccüh, râbita, tefekkür-i mevt gibi unsurlardan oluşur⁵.

Aslen Kâbil'li olduğu halde, Nakşîlik yolunun Hindistan'a girmesine aracılık eden Muhammed Hâce Bâkî Billah Kabûlî (971/1563-1012/1603), onun şeyhidir⁶.

İmam-ı Rabbânî 4 Şevval 971/27 Mayıs 1564'de Serhind'de dünyaya geldi⁷. Nesli Hz. Ömer (r)'e dayanır. Kaynaklardan, onun soy kütüğünü şu şekilde tesbit etmiş bulunuyoruz:

1. Hz. Ömer (r)
2. Abdullah İbn Ömer (r)
3. Nâsır
4. İbrahim
5. İshâk
6. Ebu'l-Feth
7. Abdullah el-Vâiz el-Ekber
8. Abdullah el-Vâiz el-Asgar

1a Bilgin, İbrahim Edhem, *Devrimci Sufi Hareketleri ve İmam-ı Rabbânî*, İstanbul 1989, s.57.

2. Kufralı, Kasım, *Nakşbendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, s.98.

3. Hanî, Muhammed b. Abdullah, *Adâb*, çev.: Ali Hüsrevoğlu, İstanbul 1980, s.78.

4. Yazıcı, Tahsin, "Nakşbend", İA.c.IX., İstanbul 1970, s.54.

5. El Kürdî, Muhammed Emin, *Tenvîru'l-Kulûb*, Kâhire 1322, ss.354 vd.

6. Kufralı, a.g.e., s.93.

7. Ansari, Muhammed Abdul Haq, *Sufism and Shari'ah, A Study of Shaykh Ahmad Sirhindi's Effort to Reform Sufism*, London 1986, s.11.

9. Mes'ûd
10. Süleyman
11. Mahmûd
12. Nasîruddin
13. Yusuf b. Şihâbeddin (Farah Şâh el-Kâbilî diye meşhur)
14. Ahad
15. Şu'ayb
16. Abdullah
17. İshâk
18. Abdullah
19. Yusuf
20. Süleyman
21. Nasîruddin
22. Nûr
23. İmam Refî'uddin
24. Habibullah
25. Muhammed
26. Abdülhay
27. Zeynelâbidîn
28. Abdülehad
29. İmam-ı Rabbânî Ahmed Farûkî Serhindi⁸.

Hız. Ömer ile başlayan yaklaşık bin yıllık soy ağacı, görüldüğü gibi yirmi dokuzuncu dal olarak İmam-ı Rabbânî ile sonuçlanmıştır.

Babası Şeyh Abdülehad (927/1521-1007/1598) entellektüel bir kişi, aynı zamanda bir Çiştî sufisi idi⁹.

8. El-Hânî, Abdülmecid b. Muhammed, *El-Hadiku'l-Verdiyye*, ss.178-9.

9. Abdülhay b. Fahrreddin el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, Haydarabad 1976, s.43.

İmam-ı Rabbânî'nin lâkabı Bedrüddin, künyesi Ebulberakât, makâmı kayyûm-ı zamân müceddid-i elf-i sanî olarak kaydedilir¹⁰. Nüzhe'de, Kur'ân ezberleme işini Güvelyar'da hapishanede iken yaptığı zikrolunuyorsa da¹¹, bir kısım kaynaklar, hıfz olayının küçük yaşta babasının yanında gerçekleştiğini ileri sürmektedir¹². Kanaatimizce, onun hafızlık vasfını kazanması küçük yaşlarda olmalıdır. Zira, geleneksel İslâm kültüründe zihne kolay yerleşmesi bakımından hafızlık, çoğunlukla bu yaşlarda yapılır.

Babası Şeyh Abdülehad, Şeyh Abdülkuddüs'ün tavsiyesi ile önce zâhîrî ilimleri tahsil etmiş, daha sonra da Şeyh Rüknüddin'den Kadiriyye ve Çiştîyye tasavvuf okullarının mânevî eğitimini tamamlamış idi¹³. Babasının kör bir vahdet-i vücûdçu olmadığını söyleyen İmam-ı Rabbânî, bu hususu teyid için, onun Kenzü'l-Hakâik adlı eserini referans olarak verir¹⁴.

Babası, kendisinde bulunan zahîrî ve batınî mirası oğluna aktarır. Daha sonra da aklî ilimlerde ilerlemenin lüzûmuna inandığı için felsefe, kelâm ve mantık dersleri alır¹⁵. Naklî ilimlerde zenginleşen bir ilim adamının, rivâyetçiliği aşıp dirâyetçi vasfı kazanması, yeni bir şeyler üretebilmesi için, aklî ilimlerden nasibinin olması önem arzeder.

Daha sonra, Sahih-i Buharî'yi şerhetmiş hadis alimlerinden, Kübreviyye yolu müntesibi Yakub Sarfî (ö.1003/1594)'den hadis dersleri aldı¹⁶. Onun ders aldığı önemli simalardan biri de, Kadı Behlül Bedaḥşanî idi. Bu zâtın tefsir ve hadis metinleri okuyan İmam-ı Rabbânî, on yedi yaşında ilmî tahsil serüvenini tamamladı¹⁷.

Kaynaklar, onun eser vermeye başladığı yaş sınırını onyediy olarak gösterir. O sıralar, Şîa İmamiye'sine red olarak yazdığı bir risâle'den bahsedilir¹⁸. İsbâtü'n-Nübüvve adlı eserini yirmi yaşında

10. Şarkpurî, Muhammed Halim, *İmam-ı Rabbânî*, çev.: Ali Genceli, s.10.

11. Abdülhay, a.g.e., s.44.

12. Şarkpurî, a.g.e., s.16.

13. Ansarî, *Sufism*, s.12.

14. Aynı yer.

15. Abdülhay, a.g.e., s.43.

16. Aynı yer.

17. El-Hânî, *el-Hadâik*, s.179, Ansarî, *Sufism*, s.11.

18. Abdülhay, a.g.e., s.43.

iken başkent Agra'ya gitmesinden sonra telif ettiğini zannediyoruz. Zira ileride göreceğimiz gibi, o dönemin yöneticisi Ekber Şah (963/1556-1014/1605), lüzûmsuz tolerans aşırılığına kaçarak, İslâm karşıtı görüşlerin yeşermesine imkan sağlamış ve bu ortama ilk defa giren İmam-ı Rabbânî, bazı imanî konularda sapık fikirlerle tanışmıştı. Agra'da, şair Feyzî (954/1547-1004/1595) ve kardeşi, Ekber Şah'ın çok yakın dostu Ebu'l-Fazl (958/1551-1011/1602) gibi şahıslarla temasa geçen İmam-ı Rabbânî, peygamberliğin gerekliliğine inanmama gibi bozuk bir akîde ile yüzyüze geldi.¹⁹ Ebu'l-Fazl'ın şeriatı tanımaması, ibadeti riyakârlık olarak değerlendirmesi, akla ifrat derecede ağırlık verip bütün dinleri kötölemesi, İmam-ı Rabbânî'nin ruh dünyasını derinden sarstı. Öyle sanıyoruz ki, peygamberlik müessesine ihtiyaç olmadığı konusundaki, aşırı rasyonalist görüşleri törpülemek üzere yirmi yaşını biraz geçmiş iken İsbâtü'n-Nübüvve adlı eserini kaleme almış olmalıdır. Bu eser Türkçeye kazandırılmıştır.

Onun Ebu'l-Fazl ile nübüvvet konusunda yaptığı tartışmalar sonucu, içine düştüğü manevî sıkıntıyı farkedene babası Şeyh Abdülhad, Agra'ya gelir, onu Serhind'e geri dönme konusunda iknâ eder²⁰.

Babasının ona Çiştî hilâfet icazeti ve hırkası vermesi, öyle sanıyoruz ki, Agra dönüşünden sonra olmalıdır.

Şeyh Sultan adlı mânevî nüfûzu yaygın, Tihâniser'de ikâmet eden bir zât, rüyasında Hz. Peygamber (s)'den aldığı işâret üzerine kızını İmam-ı Rabbânî ile evlendirir. Ancak evlendikten kısa bir süre sonra, İmam-ı Rabbânî'nin ölümcül bir hastalığa yakalandığını görüyoruz. Hanımının yaptığı ihlas yüklü bir dua ile, rüyasında duasının kabul olduğu müjdesi "-Ey hatun üzülme! Bu zâttan daha binlerce önemli işler beklenmektedir" şeklinde noktalanır ve İmam-ı Rabbânî iyileşir²¹.

Hayatının bu döneminde İmam-ı Rabbânî, Kelâbâzî (Ö. 390/1000)'nin et-Ta'arrufu, Sühreverdî (Ö.632/1234)'nin 'Avârifi ve

19. Ansârî, a.g.e., s.11-2.

20. Aynı eser, s.12.

21. Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, s.18.

22. Ansârî, a.g.e., s.12.

İbn 'Arabî (Ö. 638/1240)'nin Fusus'u, gibi tasavvufa ait kaynak eserleri inceler²².

Abdulahad, vefatı yaklaştığında, dedelerinden kalan Sühreverdiyye hilâfet hırkasını ve Şeyh Kemal Kithel'den almış olduğu Kadiriyye hırkasını, Şeyh Abdülkuddûs Gennûhî'den aldığı hırkayı oğlu İmam-ı Rabbânî'ye verdi²³. İmam-ı Rabbânî'nin, bu şekilde Sühreverdiyye, Kadiriyye ve Çiştîyye tarikatlarında olgunluk ifâde eden hilâfet gibi bir pâyeye ulaşması, Nakşbendîlik tasavvuf okulu ile karşılaşmasından önce olmuştur. Babası, 1006/1597 tarihinde vefat etmiştir²⁴.

İmam-ı Rabbânî, babasının, ölümünü takiben hac yolculuğuna çıkar²⁵. Yolda, Delhi'ye uğrar. O sırada, Kabil'de İkâmet etmekte bulunan Hâcegî Emkenekî (Ö. 918/1008), halifesi Hâce Bâkî Billâh Kabulî (971/1563-1012/1603)'yi, Delhi'de Nakşîlik yolunu yaymak üzere görevli olarak göndermiş bulunuyordu²⁶. Bu ünlü Nakşî şeyhinin, Hind topraklarına gelmeden önce gördüğü bir rüya şu şekildeydi: "Büyük bir ağacın dallarının birine bir papağan konmuştur. Bu papağanın kendisinin olması ve eline konması isteğini içinden geçiriyor. O sırada papağan kalkıp, gelip Hoca'nın eline konuyor. Bunun üzerine Hoca Bâkî Billâh, rüyayı hayırlı bir başlangıç kabul ediyor ve rüyasını bazı ileri gelen zevâta anlatıyor. Onlar da hayra yoruyorlar. Ve Bâkî Billah Hindistan'ın yolunu tutuyor. Serhind civarına geldiği zaman, yine rüyada kendisine "Kutbu'l-aktâb'ın yakınlarında bulunuyorsun" derler ve Hoca Bâkî Billâh yerden semâya kadar her yerin nura dolduğunu görür ve bunu izleyerek Delhi'ye ulaşır"²⁷.

İmam-ı Rabbânî, Delhi'ye geldiğinde Hocâ Bâkî Billah Kabulî ile tanışır. Hoca Bâkî, ona, birkaç gün yanında kalıp sohbetinde bulunmasını ricâ eder. İmam-ı Rabbânî bu sohbetlerden etkilenir. Sonunda el almak istediğini ricâ eder, kabul olunur; İmam-ı Rabbânî iki buçuk ay gibi kısa bir zamanda Nakşîlik yolunda olgunlaşır, fenâ-yı hakîkî'ye ya da mutlak birliğe (cem'u'l-cem') ulaşır*. Fark

23. Şarkpurî, a.g.e., s.18.

24. Abdülhay, *Nüzhe*, s.44.

25. Ansari, a.g.e., s.13; Abdülhay, a.g.e., s.44.

26. el-Hânî, *Hadâiku'l-Verdiyye* s.179.

27. Şarkpurî, a.g.e., s.20; el-Hânî, a.g.e. s.179-180'de İmam-ı Rabbânî'nin fazileti ile ilgili, çeşitli nakiller bulunmakla birlikte, biz kısaca bu rivâyetle yetiniyoruz.

*. Ayr. bkz. Yılmaz, H. Kamil, "İmam-ı Rabbânî", *Evliyalar Ansiklopedisi*, c. VIII., İstanbul 1996, ss. 200-1.

ba'de'l-cem' makâmına ulaşana kadar manevî eğitime devam eder. Bâkî Billâh bu mâkamı insan çabasıyla ulaşılabilenin sonu ve "makâm-ı tekâmül" olarak isimlendirir²⁸.

Hâce Bâkî Billâh kabiliyetinden memnun kaldığı bu öğrencisini, bir yakınına yazdığı mektupta şu şekilde öğer: "Serhind'den Ahmed adında bir genç geldi. Bu süre içinde onun hakkında şu intibaya sahip oldum. İnşâallah, o gelecekte, halka hakikatları açıklayan gerçek bir önder olacaktır"²⁹.

İmam-ı Rabbânî bu mânevî eğitimden sonra, Serhind'e döner. Orada meydana gelen manevî değişiklikleri, Mektûbât'ın başında yer alan yirmi mektupta genişçe anlatmıştır³⁰. Sübjektif değeri bulunması nedeniyle anlaşılması, ancak o hâli yaşamakla mümkün olan bu haller, onun hızla mânevî terakkilere mazhar olduğunu gösterir.

İmam-ı Rabbânî, şeyhinin ricası üzerine bulunduğu bölgede Nakşilik okulunun eğitimini vermeye başlar. Hâce Bâkî Billâh'ın vefatından kısa bir süre önce, İmam-ı Rabbânî Delhi'ye gelir, şeyhini ziyaret eder. Dönerken, kendi öğrencilerini yetiştirmesi için ona teslim eder³¹.

Ansari, İmam-ı Rabbânî'nin tekâmülünün üç evresini şu şekilde özetler: "İmam-ı Rabbânî, tecrübesinin üç aşamasını metafizik deyimlerle şöyle anlatıyor: 1. Vahdet-i Vücûd, 2. Zilliyât, 3. Ubûdiyyet, Saf tasavvuf dili ile bunlar cem', ya da cem'u'l-cem' makâmını, fark ba'de'l-cem ve mutlak fark makamlarını temsil eder. İlk iki mertebe herkesce malûmdur. Bunları çoğu mutasavvıf yaşamıştır. Sonuncu makam ise pek bilinmez, bu makama ulaşan nâdirdir"³².

Hâce Bakî Billâh 1012/1603 senesinde vefât edince, İmam-ı Rabbânî, Nakşbendî tasavvuf okulunu, çevresindekilere yaymaya başlar³³. Çeşitli bölgelerden gelenleri mânen yetiştiren İmam-ı

28. İmam-ı Rabbânî, *Mektûbat*, mektûb no: 290.

29. el-Mevdûdî, *Ebu'l-Alâ, İslam'da İhyâ Hareketleri*, çev.: A. Ali Genç, İstanbul 1986, s.102.

30. İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1-20 no'lu mektuplar. Ayrıca bkz.: Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmü's-Serhindî*, Kuveyt 1983.

31. Ansari, *Sufizm*, s.15-6.

32. Aynı yer.

33. Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, ss.29 vd.

Rabbânî onları Hindistan içinde ve dışında çeşitli bölgelere, Nakşîlik yolunu tanıtip yaymak üzere gönderdi³⁴. İmam-ı Rabbânî, Nakşbendî tasavvuf okuluna, kendi şahsiyetini katmak suretiyle, onu adeta, riyazî bir düstûr halinde tebâruz ettirdi.

Nüzhe'de kaydedildiğine göre, İmam-ı Rabbânî, irşâd görevi sırasında fıkıh, usûl, kelâm, tefsir, hadis, tasavvuf gibi çeşitli ilimlerde dersler veriyordu. Hidâye, Pezdevî, Şerhu'l-Mevâkıf, Beyza-vî, Mişkât, Buharî ve Avarif gibi eserleri okutuyordu³⁵.

O, yazdığı mektuplarda görüşlerini aksettirdiği için, kopyalarının çoğaltılıp halk arasında dağıtılmasını sağladı³⁶.

Nakşbendîlik bu zâtın tesiriyle Hindistan'da sür'atle yayılmış ve hatta devlet adamlarının çoğu bu sufi ekole girmişti. Bu bakımdan çekemeyenler, İmam-ı Rabbânî'yi Sultan Nureddin Cihangir'e iftira yoluyla ispiyonlayarak hapse girmesine neden oldular³⁷. Cihangir onu huzuruna getirtti. İmam-ı Rabbânî huzura girince tahiyeye secdesi yapmadı. Gereken tevazuyu da göstermedi. Sultan Cihangir öfkelenerek onu Güvalyar'da hapse attı. Cihangir'in oğlu Şah Cihân, İmam-ı Rabbânî'yi çok seviyor ve ona nürmet ediyordu. İmam-ı Rabbânî'yi kurtarmak üzere, Efdal Han ve Müftü Abdurrahman'ı bazı fıkıh kitaplarıyla tahiyeye secdesi konusunda ikna etmek için ona yolladı. Bu kitaplarda, sultanlara tahiyeye secdesi yapmanın cevazından bahseden fetvalar vardı. Ancak, İmam-ı Rabbânî'nin verdiği cevap şuydu: "Bu sadece ruhsattır. Azimet ise, Allah'tan başkasına secde etmemektir". Neticede üç yıla yakın hapiste kaldı. Daha sonra hapisten çıkarılarak askerî bir karargâhta yaşamaya mecbur bırakıldı³⁸.

İmam-ı Rabbânî, Mektûbât'ta bu durumunu şöyle tasvîr ediyor: Sultan (Cihangir) tarafından gelen engele bakınca, bu durumu, Azîz ve Şân sahibi Mevlâ'nın rızâsına açılan bir pencere olarak görüyorum. Bilhassa bu stresli günlerde, yapılan muâmeleler ilginçtir. Bu

34. Ansarî, a.g.e., s.16.

35. Abdülhay, *Nüzhe*, s.44.

36. Ansari, *Sufism*, s.18.

37. Ahmad, Aziz, *Studies in Islamic Culture in The Indian Environment*, London 1966, s.182.

38. Abdülhay, *Nüzhe*, s.44; Ahmed Hilmi, *Hadikatü'l-Evliya*, II, ss. 97-108.

ayrılık günlerinde, bunlar, bir nazdır, işvedir, mülâtafedir"³⁹. Bu mektuptan ortaya çıkan sonuca göre, İmam-ı Rabbânî üzerindeki bu sıkıntıdan Allah'a karşı şikâyetçi değildir. Haline razı, Rabbisinden hoşnuddur.

Hükümdar Cihangir vefatına kadar, onu danışman olarak kullandı. Sohbetlerinde bulundu, ondan yararlandı. İmam-ı Rabbânî, yönetimin en üst kademesine olumlu yönde etki etti.

İmam-ı Rabbânî'nin vefatı, 1624'te, Ekber Şah'ın 1605'te, Cihangir adıyla tahta çıkan Selim'inki ise 1627'dedir. Bu durumda, İmam-ı Rabbânî'nin her iki sultanla ilişkili olduğu gözlenir. İmam-ı Rabbânî'nin her iki sultan dönemindeki faaliyetleri nasıl olmuştur? Şimdi bu keyfiyeti ele alalım.,

I. EKBER ŞAH DÖNEMİ

Ekber Şah, kaynakların ifâdesine göre, kuvvetli bir eğitim-öğretim görmemiş bir yönetici idi. Onun bu eksikliği, ülke içerisinde, birtakım siyasî, akidevî, kültürel yaralanmalara sebep olmuştu⁴⁰.

Etrafında hakkı söylemeyen dalkavuk âlimlerin bulunuşu, Ekber Şâh'ı ehil olmadığı konularda cür'etkâr yapmıştı. Bunun en güzel örneğini, bir takım saray bilginlerinin 1579 senesinde Ekber Şâh hakkında hazırladıkları şehâdetnâme oluşturur⁴¹. Bu şehâdetnâmede, Ekber Şah'ın müctehidlerin üzerinde bir mevkiye sahip olduğu, onun müctehidlerin anlaşılmadıkları hususlarda, en son karar verme yetkisine sahip bulunduğu açıklanıyordu. Cahil birinin elinde bu yetki, "Dîn-i İlâhî" diye eklektik karakterli yeni bir dinin oluşumuna yol açtı. Ekber Şâh bu dinin baş rahibi olup kurucu pozisyonundaki beyin ekibi, Molla Mübarek ve oğlu Ebu'l-Fazl'dan teşekkül etmişti⁴². Bu, İslâm dininin yerini alması maksadıyla kurulmuş bir din hüviyetinde görülmektedir. Bu, yeni Hindistan'da heterojen yapı arzeden dinî oluşumları bir noktada toplayabilme amacıyla düşünülmüş bir hareket olarak da değerlendirilebilir. Bu espiriden hareketle Hristiyanlık, Hindiuizm, Zerdüştlük ve Budizm

39. İmam-ı Rabbânî, *Mektûbat*, mektup no: 490.

40. Şarkpuri, *İmam-ı Rabbânî*, s.30.

41. Ansari, *Sufism*, s.24; ayr. bkz.: M. Müjceb, *Indian Muslims*, Allen Le Unvin, 1967, ss. 242-3.

dinlerinin inanç, ibadet ve muamelât kuralları bu dinin çatısı altında birleştirildi. Bu dinin uygulanmasının yapılacağı bir salon inşa edilmişti. 144 kişiden oluşan çoğu Hindû, Dâniş-i Amûzân-ı Devlet adında bir konsey görev başındaydı⁴³.

Bu din her ne kadar, hiçbir din sâliki tarafından kabul görmemiş ise de, o dönemin dinî yozlaşmasını gösterir bir kriter olarak görülebilir.

O dönemin genel manzarası müslümanların lehine değildi. İmam-ı Rabbânî bir mektubunda bu hususu dile getirirken şu tesbitleri yapıyordu: "Gayr-i müslim hindiler, camileri yıkmaktan ve yerlerine puthaneler yapmaktan çekinmiyorlar. Örneğin Kurukşatra'da bir mescid, bir de türbe vardı. Bunları yıkıp yerine puthane yaptılar. Müslümanlar İslâmî emirleri yerine getirmede güçsüz iken, gayr-i müslimler ibadetlerini açıktan yaparlar. Hindûlar Ekadaşi günlerinde oruç tutarlar. Bu günler zarfında, müslümanların mahallelerinde yiyecek yapıldığını, yemek yapıldığını görmek mümkün değildir. Halbuki hindûlar, müslümanların Ramazan ayında, rahatça yiyecek pişirir ve satarlar. Müslümanlar zayıf olduğu için bunlara kimse karışamaz. Ne yazık ki, ülkenin yöneticisi bizden birisi olduğu halde, biz böylesi bir zillet içindeyiz"⁴⁴.

Mektûbât'ta, bu sakat dinî politikaya karşı çıkan, Muizzü'l-Mülk ve Molla Kadı Yezdî gibi âlimlerin öldürüldüğü anlatılır⁴⁵.

Mevdûdî, Ekber Şâh devrindeki dinî, siyasi, sosyal ve kültürel bozuklukları değerlendirirken maddeler halinde bazı tesbitler yapar. Şimdi bu problemleri görelim

1. Ahlaken genel bir çöküş başgösterdi.
2. Yöneticilerin zulmü iyice artmaya başladı.
3. Hükümdar yakınlarının hafifliklerinin çoğalmaya yüz tuttu.
4. Meşrû olmayan yoldan servet sahibi olma olayları arttı.

42. Ahmad, Aziz, *Islamic Culture*, s.175.

43. Nadvi, *The Education*, s.107.

44. İmam-ı Rabbânî *Mektûbât*, mektûp no: 92.

45. Aynı eser, mektûp no: 47 ve 81.

5. İşçi, Fuhuş ve isrâf iyice yaygın hâle geldi.

6. Öteki dünyanın varlığını kabul etmeyenler çoğaldı. Hesap gününün varlığına inanmayanlar, yaptıklarının yanlarına kâr kala-
cağını zannederek yaşarlar. Bunun sonucu, ceza verilmeyecek suç-
ların artışı kaçınılmaz olur.

7. İslâm, geldiği bedevî-çöl standardına göre bir din olup, Hin-
distan gibi, farklı coğrafya şartları içinde, buraya uygun bir din tes-
bit etmek gerekir, düşüncesinin sinsice kamuya mal olması, düşün-
dürücüydü.

8. Ebu'l-Fazl ve sarayda odaklanan belli bir kesimin, İslâm di-
nine ait değerleri küçümsemesi, alay etmesi. Meselâ Hz. Muham-
med (s) ve onun evliliği ile alay ediliyordu.

9. Yine aynı çevre, Kur'ân-ı Kerim'in, Hz. Muhammed (s) tara-
fından telif edildiği düşüncesini yayıyordu.

10. Kur'ân-ı Kerim'de âyetle sabit olan İsrâ olayı, hurafe ola-
rak telakki ediliyordu.

11. Doğan çocuklara Ahmed ve Muhammed gibi isimlerin ko-
nulması kerih görülür oldu.

12. Ulema bozulmuştu. İlim yapmaktan ziyâde maddî çıkarlar
peyinde koşuyorlar, hakkı konuşmaya yanaşmıyorlardı.

13. İleri giden bazı sapıklar, hâşâ Hz. Muhammed (s) ile deccâ-
lin aynı kişi olduğunu savunmaya başladılar.

14. Saraya yakın müslümanlar, o çevrenin baskısından korka-
rak namazı gizli kılar hale geldiler. Hattâ bu saray fobisi yüzünden
namazı tamâmen terkedener de oluyordu.

15. Ebu'l-Fazl, namaz biçimleri konusunda yeni teoriler geliştire
peşindeydi.

16. Edebiyat ve özellikle şiir, şâirlerin küfrü sevdirmeye aracı ha-
line geldi.

17. Paraların üzerine Din-i İlâhî'nin zorunluluğuna dâir ifâdeler
basıldı.

18. Müslümanlar ve Hindûlar bu eklektik din merakı yüzünden bunalıma düştüler.

19. İslâm yerine Din-i İlâhî tervîc edildi.

20. Yeni dinin kelime-i tevhidi şöyleydi: Lâ ilâhe illallâh, Ekber (Şâh) halifetullah".

21. Hindû ve müslümanlara bu dine girmeleri konusunda bas-kılar yapıldı.

22. Din-i İlâhî'yi kabul edip benimseyenlere "Çıla" adı verildi.

23. Bu yeni dinin selâmlaşma diyalogu şöyleydi:

- Allahü Ekber

- Celle Celâluhû!

Bu selamlaşmadaki "Ekber" ifâdesi ile, "Ekber Şâh" kastedili-yordu.

24. Çılaların sarığında Ekber'in resmi vardı.

25. Ekber Şâh'ın huzûruna çıkanlar; ona secde etmek zorun-daydı.

26. Din-i İlâhî'yi oluşturan unsurlardan Zerdüştlüğe bakarak sa-rayda sürekli olarak meş'ale yakmak âdeti ihdâs edildi.

27. Yine aynı etki ile, akşamları, törenle mum ve lamba yakma törenleri yapılır oldu.

28. Hıristiyanlıktan çan çalma, üçleme (trinite) inancı ve diğer ibâdet şekilleri benimsendi.

29. İnek kesmek yasaklandı. Zira Hindû dininde ineklerin ifâde ettiği kutsî bir yön vardı. Bu yönden saygıya mazhar bir hayvandı. Ancak, Hindû dininde ineklerin ilâh olmadığını söylemekte yarar görüyoruz.

30. Hindû dininin terminolosinden alınan isimlerle birtakım bayramlar düzenlendi.

31. Saray ve çevresinde sürekli olarak, ısrarla "Harvân" âyini icrâ edildi.

32. İbadet şekillerinden biri de, günde dört defa güneşe karşı tapınarak, onun adını belirli sayıda zikretmek idi.

33. Şans getirir inancıyla vücutta birtakım eşyalar taşınması moda oldu.

34. Hindûluktaki re-enkarnasyon (tenâsüh, ruh göçü) inancı, insanlar arasında gittikçe yaygınlaştı.

35. Nevrûz günü şarap içmek farz olarak ilân edildi.

36. Din-i İlähî'nin özelliklerinden biri de sakalları traş etmektir.

37. Amca kızı, dayı kızı, hala kızı, teyze kızı ile evlenmek yasaklandı. Halbuki İslâm'a göre, bu mahzurlu bir davranış değildi.

38. Erkeklerin ipek kullanması, altın takması câiz telâkkî edilir oldu.

39. Erkek için evlenme yaşı onaltı, kız için ondört uygun görüldü.

40. İslâmiyet'te ruhsat olduğu halde, birden fazla evliliğe izin verilmedi.

41. Domuz, helal, temiz ve son derece saygı duyulması gereken bir hayvan cinsi olarak kabul edildi.

42. Cesetler İslâm'daki gibi gömülmüyor, ya ateşte yakılıyor, ya da suya atılıyordu. Eğer, ölünün âilesi toprağa gömülmesini istiyorsa, ayağı kibleye gelecek şekilde defnedilmesine izin veriliyordu. Halbuki İslâm'daki defin işlemi, ölünün sağ tarafı kibleye gelecek şekilde tanzim edilmiştir.

43. Ekber Şâh gece yatarken ayağını özellikle ve ısrarla kible istikâmetine uzatmayı itiyad hâline getirmişti. Ve bunu, diğer insanlara da tavsiye ediyordu.

44. İslâmî ilimlerle uğraşanlar hor görülür oldu.

45. Resmî dil Farsça iken, Hintçeye çevrildi.

46. Dindar müslümanlar, eziyet ve hicrete mâruz bırakıldılar.

47. Sözde ulemâ, küfre karşı çıkmadığı gibi, küfrün fiilî savunucusu oldu.

48. Bütün bu fitne ve fesaddan tasavvuf da payını almıştı.

49. Helâller haram, haramlar da helâl sayılmıştı⁴⁶.

Bunlara ek olarak Ansârî'nin yaptığı tesbitler de şunlardır:

50. Ekber Şâh, İslâmî inanışları, uygulamaları ve kişilikleri tenkid eden zevâtı sarayında etrafına toplamış bulunuyordu. Bunun sonucu olarak kendisi, o kişilerin bozuk telkinlerinin etkisi altında kalıyordu.

51. Ekber Şâh'ın bu yeni arayışı içerisinde, Allah'a inanç aynen muhafaza edilmiş olmakla birlikte, bunun dışında kalan herşey, kâinatın yaratılışı, meleklerin varlığı, yeniden diriliş, vahiy ve nübüvvet inancı inkâr edilmişti.

52. Kâinatın ezeli olduğu savunuluyordu. Halbuki Rahman Surresinin 26 ve 27'nci âyetlerinde zikrolunan, Allah'tan başka herşeyin geçici olduğu hususu, ilâhî bir hakikat idi.

53. Hazret-i Peygamber (s)'in hayatı tenkit konusu yapılır olmuştu.

54. Namaz ve diğer farz ibâdetler de eleştiriliyordu.

55. Karşı çıkanlar, hapse atılmış yahut da öldürülmüştü.

56. Ekber Şâh, zekât ve cizye uygulamasını da kaldırmıştı.

57. Evlilik müessesesi alay edilir, zinâ teşvik görür olmuştu.

58. Cum'a hutbelerinde Hz. Peygamber (s) ve ashâbının adlarının okunması yasaklanmıştı.

59. Hicrî takvim uygulaması da terkedilmişti.

46. Mevdudi, *İslâmda İhyâ Hareketleri*, ss.95-102; Bayur, Hikmet, Hindistan Tarihi, c.II. ss.72-94.

60. Devlet, Arapça öğretim yapan okullara yardımı durdurmuştu.

61. İslâmî görevleri yerine getirecek resmî memuriyetlere, kadro boşalması durumunda yeni tayinler yapılmaz olmuştu.

62. Birçok yerde müslümanlar, bu sakat politika nedeniyle ölümle yüz yüze gelmiş bulunuyordu⁴⁷.

İmam-ı Rabbânî'nin Ekber Şâh'ın yönetimindeki hayat dilimi işte bu zorluklar ve dertlerle yüklüydü. Ders vermekte olduğu Serhind'den her tarafa yazdığı mektuplarla müslümanları uyarmaya devam ediyor, sapık fikirlere karşı, başta İsbâtü'n-Nübüvve olmak üzere çok sayıda eserler yazıyordu. Yönetimi eleştirmekten bir an bile geri durmuyor ilmi dirâyeti, fitrî cesareti ile reaksiyoner tavrını bütün bir topluma yaymaya, mal etmeye çalışıyordu. Ölüm tehlikesi olmasına rağmen sonunda kalktı, Ekber Şâh'ın bulunduğu Ekber-Abâd şehrine gitti. Orada Ekber Şâh'ın yakınlarını çağırıp şunları söyledi: "Padişah, Hak Taalâya ve O'nun Resûlüne âsî olmuştur. Benim tarafımdan kendisine söyleyip hatırlatın ki onun padişahlığı da, kudreti de, iktidarı da, askeri ve ordusu da, her şeyiyle aklına bile gelmeyen müthiş bir musibetle dağılacak, perişan olacaktır. Tevbe etsin. Allah ve Resûlünün yolunu tutsun. Aksi halde, Allah'ın kahrını, gazabını beklesin!..."

Murtaza Han, İmam-ı Rabbânî'nin müridleri, Ekber Şâh'ın sarayındaki görevli Han-ı Hanân (Bayram Hân) ve Hân-ı A'zam (Abdürrahim Han) bu sözlü uyarıyı Ekber Şâh'a iletiler. Ona hidâyet yolunu göstermek konusunda, çok uğraşılsa da, nasihat dinlemediler. O, yeni dininin başarısının sarhoşluğu içindeydi. O sırada saray müneccimleri Ekber Şâh'ı uyarıp saltanatının sona ermesinin yaklaştığını haber verdiler. O sırada Ekber, kendisini korkutan son derece müthiş bir rüya gördü. Bu olay onu etkilemiş olmalı ki, "isteyen İslâm'da kalır, isteyen Din-i İlâhî'yi seçer. Kimseye zorlamak yoktur" şeklinde bir ferman çıkardı⁴⁸.

İmam-ı Rabbânî'ye atfedilen bir rivâyette, meydana gelen ilginç bir olay anlatılır. Ekber Şâh bir tören tertipler. Çadırlar kurdurur. Din-i İlâhî mensuplarının çadırlarını süslü, bol yiyecek ve içe-

47. Ansari, *Sufism*, ss.25-6.

48. Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, ss.31-2.

cekle doldurur. Müslümanlarınkini eski çadırlar ve içinde kuru ek-mek konulmak şeklinde hazırlar. Din-i İlahî'nin bu çadırlar gibi yeni ve süslü olduğunu, İslâm'ın da artık eskidiğini ve durumunun eski çadırlara benzediğini göstermek ister. Tören başlayınca, İmam-ı Rabbânî, müslümanların bulunduğu bölümü bir çizgi içine alarak, elinde tuttuğu bir kesek parçasını Ekber Şâh'ın çadırına doğ-ru fırlatır. Birdenbire çok şiddetli bir fırtına çıkar. Ekber'in saray çadırlarında bir hengâme kopar. Herkes paniğe kapılır. Bu kargaşa-da Din-i İlahî mensuplarının bulunduğu tarafta birkaç ölü, çok sayı-da yararlı zuhûr etmesine rağmen, müslümanların bulunduğu taraf-ta, en ufak bir zayıat olmaz. Bu durumu gören Ekber Şâh'ın adamlarından çoğu tevbe ile İmam-ı Rabbânî'ye bey'at eder⁴⁹.

Ekber Şâh'ın çok geçmeden oğulları arasında şiddetli bir salta-nat mücadelesi ortaya çıkar. Selim (Cihangir), sarayda babasının dinî siyasetini benimsemeyen üst düzey yöneticilerin desteğini ar-kasına alır. Sonunda Ekber Şâh vefat eder (1614). Selim (Cihangir) tahta çıkar⁵⁰.

2. CİHANGİR DÖNEMİ

İmam-ı Rabbânî, artık eski dönemin bitip, yeni bir dönemin açılışını belli beklentilerle ümit içinde karşılamıştı. Cihangir tahta geçince, bu ümidinin doğrulamasını yapmak üzere, Cihangir'in da-ha önce verdiği sözünün teyidini ister. Onun için Cihangir'in hocası Sadr-ı Cihan'a "Şimdi durum değişti, halkın düşmanlığı yatıştı. İslâm liderlerinin, Sadr-ı İslâm'ın ve İslâm ulemâsının görevi, artık Şeriâtın emrettiği hayatın gerçekleştirilmesi için çalışmaktır. Tahrip olmuş İslâmî kurumlar çabucak eski durumlarına yeniden kavuştu-rulmalıdır. Bu hususta gecikme iyi değildir"⁵¹, diye mektup yaza-rak onu motive etmeye çalışır. Sadr-ı Cihan, Cihangir'in hocası ol-duğu için, onun sözünü dinlemesi kuvvetle muhtemeldi.

Cihangir'e görevini anlatabilecek kadar yakın olan saray görev-lisi Hân-ı Cihân (Ö.1041/1630)'a yazdığı mektupta da, aynı yönlendirme stratejisi açıkça görülmektedir: "Hükümdar senin sözlerini dinliyor. Ve onlara değer veriyor olduğundan, ona ehl-i sünnet ve'l-

49. Aynı eser, ss.32-3.

50. Nizâmî, Khaliq Ahmad, *Nasqshbandi Influence on the Mughal Rulers and Poli-tics*, Islamic Culture, Ocak 1965, s.47.

51. İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, mektûp no: 195.

cemâ'atin itikâdını anahtarıyla, ya da ayrıntılarıyla anlatman gerçekten önemlidir. Lütfen onu Hakk'ın talimâtından haberli kıl. Fırsat düştükçe, ona İslâm'dan ve müslümanlardan bahset. İslâm'ın esaslarını savun, küfrü ve dalâleti kına"⁵².

Ancak, Cihangir, babasının yaptığı değişikliklerden bir anda vazgeçemedi. Mesela, insana secde etme âdeti, âlimlerin aralarındaki birbirlerini çekememezliğe varan tartışmaları, hindûların kazandıkları güç ve nüfûzun devam etmesi başta olmak üzere, çok sayıda problem çözüm bekliyordu⁵³.

İmam-ı Rabbânî, çözüm olarak, Cihangir'in danışmanlık yapacak dört âlimi yanına almasının, Ekber Şâh dönemindeki gibi rekâbete sebep olacağını, bunun da sıkıntılar doğuracağını ileri sürerek sayının bir'e indirilmesini önerdi. Yaptığı bu teklifi Şeyh Fârız vasıtasıyla Cihangir'e iletti. Yönetimin zirve noktasını etkileyebilecek kişilere mektuplar yazdı. Bu mektuplarda işlediği konular temel olarak şu noktalarda odaklanır: 1. İslâm'ın yayılması, 2. İslâmî olmayan kanunların ilgası, 3. İslâmî kurumların yeniden tesis olunması, 4. İslâm düşmanı güçler üzerinde baskı kurulması⁵⁴.

Bir önceki iktidarın Din-i İlâhî sıkıntısı, şimdi, yerini Şîî bunalımına terketmiştir. İktidara geldikten sonra, Cihangir, uğruna "saltanatını bağışladığı"nı söylemekten çekinmediği, bilinçli, fakat kültürlü, son derece güzel, hayırsever, Şîî mezhebinden bir hanımla evlenmişti. Ona duyduğu aşktan, "şarap ve kebabdan başka bir şey lâzım değildir" diyordu. Bu hanımın adı Nûr-ı Cihân idi. Bu becerikli hanım her ne kadar hayrî faaliyetleri ile göz dolduruyorsa da, üzerinde taşıdığı Şîî rengi, yönetimin zirvesine yansıtmakta gecikmedi. Cihangir, hanımının etkisiyle, kendisine vezir olarak Şîî mezhebinden Asâf-Câh'ı seçti. İşte bu durum, müslüman ehl-i sünnet çoğunluk üzerinde hoşnutsuzluğa sebep oldu. Halk, İmam-ı Rabbânî'ye giderek devlet mekanizmasını olumsuz yönde etkileyen Şîîlik konusunda yardım istedi. O da, halifesi Şeyh Bediüddin'i, padişah ordusu içinde tebliğci ve nasihatçi olarak yolladı. Şeyh Bediüddin, ordu içinde başarılı oldu; bir hayli ordu mensubu ona intisab etti. Şîî vezir Asâf-Câh, bu durumu renk değişikliğine uğratarak

52. Aynı eser, mektup no: 459.

53. Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, ss.33-34.

54. Ansari, *Sufism*, s.27.

Sultan Cihangir'e şu şekilde yansır: "Şimdi, padişahın yüz binlerce süvari askeri, Müceddid-i Elf-i Sâninin işâretini beklemektedir. İran'ın, Turan'ın, Bedaşah'ın, Kâbil'in pâdişahları, Ahmed Serhindî'ye mürid olmuşlar ve bunlar, Hindistan saltanatına göz koymuşlardır. Hindistan'ı ele geçirmek için fırsat kollamaktalar. Zıll-i İlâhî (yani Sultan Cihangir), meseleyi küçümser ve önemini göz önünde bulundurmazlarsa, artık selin önünü almak mümkün olmaz. Bunun için tedbir almak gerekir. İlk önce Müceddidin, halifeşi Şeyh Bedîüddin'in yanına gidip gelmesi yasaklanmalı. Böyle yapınca, Müceddid (İ. Rabbânî), kendiliğinden dize gelecektir. Bu yasağa uymayanların hapsedilecekleri de bildirilmelidir"⁵⁵.

Yönetimin zirvesindeki bu reaksiyoner tavrın oluşumuna, İmam-ı Rabbânî'nin davranış, söz ve fikirlerini eleştirdiği diğer sûfiyye mensuplarının bîgâne ve soğuk tavrı eklenince, durum daha da sıkıntılı oldu⁵⁶.

Cihangir, kendisine gelen yalan, yanlış raporları aldıkça öfkesi artıyordu. Ancak, hükümdar olduğu hâlde, kestirmeden giderek hayatına son vermekten uzak kalışı, İmam-ı Rabbânî'nin genel kabul görmüş batınî ve zahirî ilimlerdeki kariyerinin ne derecede olduğunu gösterir. Ayrıca etrafındaki saray yöneticileri, saltanatın sahibi durumundaki Şehzâde Hürrem (Şâh-ı Cihân), İmam-ı Rabbânî'nin müridi idi. Yani İmam-ı Rabbânî'nin üst düzey bürokratlardan, çok sayıda bağlısı ve seveni vardı. Onun hedefinin dünya saltanatı olmadığı açıkça ortada idi. Aksi kanaat kuvvetli olsa, İmam-ı Rabbânî, bunu hayatıyla ödeme durumunda kalırdı. O yönetimde Akşemseddin'in elini öpen ve onun nasihatlarını dinleyen Fâtih örneğinde, eli öpülen, kendisine bey'at edilen, dünyada gözü olmayan Akşemseddin durumundaydı.

Cihangir, sonunda "biz yüksek şahsınızın sarayı ziyâretinize çok istekliyiz. Bu itibarla, halifelerinizi alarak teşrif buyurmanızı bekleriz" diyerek nazik bir şekilde onu açıklama yapmak üzere, dâvet etti. O da önde gelen beş halifesini yanına alarak saraya gitti. Sarayda, ilminin vakarının gereğine göre davranan İmam-ı Rabbânî'ye, secde-i tahiyye yapmadığı için öfkelenen Cihangir "bana secde edeceksin" dedi. İmam-ı Rabbânî'nin cevabı "ben, Allah'tan baş-

55. Şarkpurî, a.g.e., ss.33-5.

56. Ansârî, a.g.e., s.28.

ka kimseye secde etmem" oldu. Padişah ikinci defa "seni secde etmekten muâf tuttuk, hiç olmazsa başını eğ! Zira, verdiğim emri geri almaktan utanırım" şeklinde, emri hafifletti ise de, O, "bir kimsenin hayatını kurtarmak üzere secde etmesi câizdir. Ancak doğru olan şudur ki, Allah'tan başka kimse için secde edilmemelidir" karşılığını verdi⁵⁷. Cihangir, Hatırat'ında, İmam-ı Rabbânî'nin verdiği cevaptan memnun kalmadığını bahsederek bu yüzden hapse attırıldığını kaydederse de⁵⁸, kaynakların hemen hepsi, gerçek sebebin, İmam-ı Rabbânî'nin secde etmemesi altında yattığını söyler⁵⁹.

Çoğunluğunu gayr-i müslimlerin oluşturduğu Güvalyar hapis-hanesi sonunda, İmam-ı Rabbânî'nin meskeni olur.

Yazdığı mektuplardan birinde, bu hapis keyfiyetini şu şekilde dile getirir:

"Sultan (Cihangir) tarafından gelen bu engeli düşününce, bu durumu, Azîz ve Şân sahibi Mevlâ'nın rızasına açılan bir pencere olarak görüyorum. Bilhassa bu çekişmeli günlerde yapılan bu müameleler acıptır. Bu tefrika günlerinde, bunlar, bir nazdır, işvedir, mülâtafedir"⁶⁰. Yani bu hapis olayı, İmam-ı Rabbânî açısından bir lütuf, Allah rızasına açılan bir pencere, bir işvedir.

İmam-ı Rabbânî, kimseye beddua etmiyordu. Ağzından dökülenler hep sabır ifadeleri ve hayır dualardı. Hatta bir keresinde taşıdığı bu ruh hâlini analiz ederken, şu yorumla, kendi durumuna aydınlık getirmişti: "Mahpusluk, bizim velâyet makâmında yükselmemizi sağlar"⁶¹.

İmam-ı Rabbânî, görüntüsü, yaşantısı, fikirleri ve yaptığı tebliğler sonucu, hapis-hanede bulunan gayr-i müslimlerin pek çoğunun hidâyetine vesile oldu⁶².

Bu sırada, İmam-ı Rabbânî'nin yönetici kademesine mensup müridi Hân-ı Han (Bayram Han), Hân-ı A'zam (Abdürrahîm Hân),

57. Şarkpurî, a.g.e., ss.36-7.

58. Ansari, *Sufism*, s.28., ayr. bkz.: İkrâm S.M., *Ravd-ı Kevser*, Lahore 1958, s.16.

59. Abdülhay, *Nüzhe*, s.44., El-Hânî, *el-Haddîk*, s.183.

60. İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, mektûp no: 490.

61. Şarkpurî, a.g.e., s.39.

62. Arnold, Thomas W., *Preaching of Islam*, Lahore 1956, s.412.

Seyyid Haydar Hân, İslâm Hân, Mehâbet Hân, Murtaza Hân, Kasım Hân, İskender Lodî, Hayat ve diğerleri Cihangir'e karşı ittifak kurup ayaklandılar. Kabil Hanı, Mehâbet Hân bu ittifakın başına geçti. Peşaver'de toplanan ordu saflarında cengâverliğiyle ün yapmış Patanlılar da yer aldı. Cihangir, bu ittifaka karşı büyük bir ordu sevkedince, Hindistan'da bulunan bütün emirler ve küçük yöneticiler Cihangir'e isyân bayrağı açtı. İki ordu Çehlum nehri kıyısında savaşa tutuştu. Askerleri mağlup olan Cihangir bu savaşta Mehâbet Sultan'a esir düştü. Nur Cihan Begüm, Cihangir ile Asaf Câh'in esir düştüğünü öğrenince hemen bir ordu hazırladı ve savaşmak üzere yola çıktı. Ancak yolda kendisi de yakalandı, esir düştü.

İmam-ı Rabbânî bu durumda, "ben saltanat heveslisi değilim, kan dökülmesinden de hoşlanmam. Benim hapislik sıkıntısına katlanmam, her hâl ü kârda bir hikmete dayalıdır. Bu hikmet tahakkuk edince, bu müsibet kendi kendine üzerimden kalkar. Savaşı bırakın, padişaha (Sultan Cihangir'e) eskisi gibi, itâat yolunu tutun. İnşâallah, ben de yakın zamanda, bu sıkıntıdan kurtulurum" şeklinde bir değerlendirme yaparak af ve safla ile muâmele etti. Onun bu isteği doğrultusunda, Mehâbet Hân, Sultan Cihangir'in yanına girip "İmam-ı Rabbânî'nin emrine uyarak seni serbest bırakıyorum. Tekrar padişahlık tahtına oturabilirsin" tebligatını yaptı⁶³.

İmam-ı Rabbânî'nin bu davranışını, Hz. Yusuf'un kendisine kötülük yapan kardeşlerine "bugün size başa kakma yoktur, Allah sizi bağışlasın"⁶⁴ şeklindeki affedişine, yine Hz. Peygamber (s)'in, Mekke'nin fethi günü, kendisine yıllarca düşmanlık yapan Mekkeli'lere "bugün size ne yapacağımı umuyorsunuz?" sorusunu sorup da, "Sen kerim oğlu kerimsin" cevabını alınca, "artık serbestsiniz. Bugün sizin başınıza kakma yoktur" cevabındaki Muhammedî şefkate benzetebiliriz⁶⁵.

İmam-ı Rabbânî'nin serbest bırakılması ile ilgili bu isyanın, çeşitli kaynaklarda varlığına rastlayamadık. İlginç olması ve kaynağın Hind-İslâm dünyası literatürüne yakın bulunması nedeniyle, Şarkpuri'nin İmam-ı Rabbânî ile ilgili biyografik eserinde geçen bu olayı, sahihliğine duyduğumuz güvene dayanarak buraya almış bulunuyoruz.

63. Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî* ss.39-40.

64. Yusuf (12), 92.

65. Hamidullah, Muhammad, *İslâm Peygamberi*, c.1., İstanbul 1991, s.268.

Yine burada, Cihangir'in oğlunun bir teşebbüsünden bahsedeceğiz. Bu olayı, özellikle Abdülhay, Nüzhe'de ele almış görülmüyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Şehzade Hürrem (Şâh-ı Cihân), İmam-ı Rabbânî Hazretlerinin müridlerinden idi. Şeyhi hapse düşünce çok üzüldü, onu kurtarmak için şeriatta câiz "Tahiyye Secdesi"ni anlatan fıkıh kitaplarıyla birlikte, Efdal Han ve Müftü Abdurrahmân'ı Güvalyar'a yolladı. O fıkıh kitapları, gerçekten, sultanlara, Tahiyye Secdesi (Selamlama Secdesi)'nin meşrûluğunu savunuyordu. Bu bilim adamları, ellerindeki kaynaklara dayanarak, İmam-ı Rabbânî'ye Sultan Cihangir'e secde etmesi konusunda ricada bulundular. Ancak İmam-ı Rabbânî onlara şu karşılığı verdi: "Bu sadece ruhsattır. Azimet ise, Allah'tan başkasına secde etmemektir." Neticede, İmam-ı Rabbânî bir kula secde ile hapis arasında tercih yapmak zorunda kalınca, ikincisini seçerek üç yıla yakın hapis hayatı yaşadı⁶⁶.

Sonunda Cihangir, İmam-ı Rabbânî'yi serbest bırakma emrini verir. Ancak, İmam-ı Rabbânî, bu özgürlüğü birtakım şartların yerine getirilmesine bağlar. Onun ileri sürdüğü şartlar şunlardır:

1. Şimdiye kadar yapılan puthâneler yıkılacak, tahrip edilen camiler yeniden yapılacaktır,
2. Cihangir, herkesin önünde inek kesecek ve bunu yaygınlaştıracak, şer'î hükümlerin uygulanması için kadılar tayin edilecek,
4. Gayr-i müslimlerden cizye alınacak,
5. Bâtıl erkân ve merâsimleri terkedecek,
6. Bütün mahpuslar serbest bırakılacak.

Cihangir, bütün bu şartları kabul etti ve İmam-ı Rabbânî haptenden çıktı⁶⁷. Cihangir bununla yetinmedi, onu sarayına çağırdı, bir cübbe giydirdi, mülkünü geri verdi, bin rupi hediye etti. İmam-ı Rabbânî'yi kendi memleketine dönmek veya ordugahta kalmakta serbest bıraktı. O da yönetim çevresine yakın olmak için ordugâhı seçti⁶⁸. İmam-ı Rabbânî bundan sonra Cihangir'in danışmanı ve dostu olarak yanından ayrılmadı. Hatta bir ara Şâh-ı Cihan, tahtı ele

66. Abdülhay, *Nüzhe*, s.44.

67. Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, ss.41-2.

68. Ansari, *Sufism*, ss.28-9; Abdülhay, a.g.e., s.44.

geçirmek için babası Cihangir'e isyan etmek istemişse de, İmam-ı Rabbânî ona şiddetle engel olmuş ve "bu taht babanın vefâtından sonra zâten sana kalacaktır" müjdesiyle onu yatıştırmıştır. Durum gerçekten bu müjde doğrultusunda tahakkuk etmiştir⁶⁹.

İmam-ı Rabbânî, Cihangir'e Kur'ân sohbetleri yapar, ibadet, muâmelat ve inanç konularında ona doğru yolu gösterir. Bir ara Kangra fethedilir, Cihangir, o bölgede şer'i ahkâmın uygulanmasında oldukça titiz davranır. Aynı sene içinde, Keşmir'de müslüman kızların kâfir erkekleriyle evlenmesini yasaklar. Hicrî takvim tekrar uygulamaya sokulur. İslâmî ilimler ve Arapça öğretimi teşvik edilir, camiler tekrar yapılır, paralar üzerinde İslâmî amblemler yeniden darbolunmaya başlanır⁷⁰.

İmam-ı Rabbânî, onu tekkesinde sade yiyeceklerden oluşan sofralara çağırır. Cihangir, o atmosferden, ruhânî huzurdan sonsuz derecede etkilenir. Aralarında oluşan kalbî yakınlık sonunda, Cihangir ondan bir an bile ayrı kalmak istemez hale gelir. Artık, her gittikleri yere beraber gidiyorlardı. İmam-ı Rabbânî'nin bu yakınlıktan gâyesi, İslâm devletini yöneten halifeyi uyarmak, ona görevlerini tam anlamıyla anlatmaya mâtuftu⁷¹.

Üç yıl ordugâh hayatı taşıyan İmam-ı Rabbânî, sıhhi açıdan uyum sağlamayadığı bu ortamdan artık ayrılmak ihtiyacını hissederek. Kendisine izin verilir. O da Serhind'e giderek, orada zikir, tedris ve mânevî eğitim ile meşgul olur. 28 Safer 1034/10 Aralık 1624'de Mevlasına kavuşur⁷².

Cihangir'in ona olan sevgisini, ömrünün sonlarındaki şu itirafında açıkça görmek mümkündür:

"-Ben, bana kurtuluş ümidi verecek bir işin sahibi değilim. Benim kurtuluş ümidim ve dayanağım, İmam-ı Rabbânî Müceddid-i Elf-i Sâni'nin 'Allahü Zülcelâl, bize cenneti lütfederse, sensiz oraya girmeyeceğim', sözüdür. İşte ben, huzûr-ı ilâhîye onunla varacağım. Dayanağım bu sözdür. Kurtuluşumu da bu sözden ümid ediyorum"⁷³.

69. Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, ss.42-3.

70. Ansari, *Sufism*, s.29.

71. Şarkpurî, a.g.e., s.43.

72. Ansari, a.g.e., s.29.

73. Şarkpurî, a.g.e., ss.43-4.

B. ESERLERİ

İmam-ı Rabbânî, genelde İslâm'ın savunmasına yönelik olmak üzere eserler vermiş bir âlimdi. Şimdi bunları sırasıyla görelim:

1. er-Risâletü't-Tehlîliyye: Bu eser tasavvufla ilgilidir.

2. Risâle fî İsbâtî'n-Nübüvve: Nübüvvetin gerekliliği ve savunmasına dair olan bu eseri, İmam-ı Rabbânî Agra'da yazmıştır. Bu eserde o, nübüvvetin mahiyeti, gerekliliği ve belli bazı peygamberlerin metodları üzerinde bir incelemeye girişir. Aklın üzerinde bilgiye ulaşma konusunda keşf ve rüyayı bir yol olarak savunur. Sarayda Kur'ân tefsiri yazan Ebu'l-Fazl'a yardım ederken, onun, Mu'tezilî gibi görünen rasyonalist yanıyla tanışır. O, saf akılcı olarak, aklın her şeyi tam anlamıyla çözebileceğini, bu yüzden peygamberlik müessesesinin gereksizliğini ileri sürer. İmam-ı Rabbânî onunla uzun uzun tartışır. Aklın üzerinde bilgi etme metodu olarak keşif ve rüyayı ele alır inceler. Ancak, keşfin yanılabilirliğini de ısrarla vurgular. İmam-ı Rabbânî, bu eserdeki nübüvvet ile ilgili görüşlerini, Orta Asya'da yaygın bulunan Matüridî inanç sistemi üzerine oturtur. Fakat kör bir taklidçi değildir. Mesela onda, Allah'ın zâtı ve sıfatları, irâdedeki özgürlük ve vahiy öncesi Allah'a inanma sorumluluğu üzerinde tartışmalarda yeni deliller ve canlı arayışlar görülür⁷⁴. İmam-ı Rabbânî'nin bu eseri, Türkçeye tercüme edilmiştir.

3. Risâle-i Redd-i Ravâfız: İmam-ı Rabbânî bu eserde, Şi'a'nın ashab-ı kirâmı küçültme, kötöleme ve suçlamalarına karşı gereken savunmayı, ilmî delilleriyle yapar. Hilâfete Hz. Ali'nin seçildiği konusundaki Şi'a iddiasının yanlış olduğunu ispatlar. Gerekçe olarak da, Hz. Ali'nin kendinden önceki üç hâlifeye yaptığı bey atı gösterir. Şi'a'nın dediği gibi, bütün ashab lanetlenirse, cerhe uğrayan onca sahabenin naklettiği hadislerin, daha doğrusu koskoca bir hadis külliyyâtının hebâ olması gündeme gelir. Ayrıca, Kur'ân-ı Kerim'in cem'ini de bu ashâb-ı kirâm yapmıştır. Lanetlenen kişilerin cem' ettiği Kur'ân-ı Kerim'in otantikliği konusu, kendiliğinden problem olarak ortaya çıkar. İmam-ı Rabbânî, bu eserinde, Hz. Ali ile muhâliflerinin arasındaki çekişmede, Hz. Ali'nin haklı olduğunu savunur. Ancak Hz. Ali karşıtlarının durumunu, ictihadda yanılğı yapıp bir sevap alan âlimin durumuna benzetir. Bu yüzden ona göre saha-

74. Abdülhay, *Nüzhe*, s.45; Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, s.94; Ansari, *Sufism*, s.18.

bîlerin kınanmaması, mazur görülmesi gerekir. Bu esere bir yüzyıl sonra geniş bir şerh yazılmıştır⁷⁵.

4. Risâle Fi'l-Mebde'i ve'l-Me'âd

5. Mektûbât: Arapça, Türkçe ve Farsça olarak yayınlanmıştır. Orijinali Farsçadır.

6. Risâle fî Adâbi'l-Mürîdîn: Tasavvuf yoluna girenlerin uyacağı edebler konusunda yazılmış bir eserdir.

7. Risâle fî'l-Mukâşefâti'l-Gaybiyye.

8. Risâle fî'l-Ma'ârifî'l-Ledünniyye.

9. Ta'likât ale'l-Avârif.

10. Şerh-i Rubâ'îyyât-ı Hoca Abdülbâki.

11. Risâle-i Hâlât-ı Hâcegân-ı Nakşbendiyye.

12. Risâle-i Silsile-i Hadîs⁷⁶.

C. ÇOCUKLARI

İmam-ı Rabbânî'nin iki kızı yedi oğlu vardı. O, çocuklarını İslâmî konularda bilgi-amel bütünlüğü içerisinde eğitmişti. Nitekim, silsilede kendisinden sonraki halkayı oğlu Urvetü'l-Vüskâ Muhammed Mas'ûm oluşturmuştur. Çocukları şunlardı:

1. Muhammed Sâdık

2. Muhammed Sa'îd Hâzinü'r-Rahmeh

3. Urvetü'l-Vüskâ Muhammed Ma'sûm

4. Muhammed Yahyâ

5. Muhammed İsâ

6. Muhammed Ferrûh

7. Muhammed Eşref

75. Aynı yerler, *Ansari*, a.g.e., s.20.

76. Şarkpûri, *İmam-ı Rabbânî*, ss.94; Abdülhay, *Nüzh*e, s.45.

Bunlardan ilk dördünün çocukları vardı. Son üçü de, küçük yaşta vefat etmiş bulunuyordu.

8. Hadîce Bânû

9. Ümmü Gülsûm

Hadîce Bânû'nun nesli hâlâ devam etmektedir⁷⁷.

D. HALİFELERİ

İmam-i Rabbânî'nin kaynaklardan isimlerini tesbit edebildiğimiz halife sayısı, otuz ikidir.

1. Hoca Muhammed Sâdık: İmam-ı Rabbânî'ni en büyük oğlu. Tahsilini dedesinin ve babasının yanında tamamlamıştır. Mâne-viyatta ileri derecelere ulaşmış olduğu kaydedilir. 9 Rebiulevvel 1025/1615 tarihinde taun'dan vefat etmiştir.

2. Hoca Muhammed Sa'îd: İmam-ı Rabbânî'nin ikinci oğludur. 1005/1595 senesinde, Şaban ayında Serhind'de doğmuştur. Ağabeyi Hoca Muhammed Sâdık, Şeyh Tâhir-i Lahorî ve babası İmam-ı Rabbânî'den ilim tahsil etti. Onyedî yaşında eğitim ve öğretimini tamamladı. Ondandır ders vermeye başlayan Muhammed Sa'îd, çeşitli eserler te'lif etti. Hadis kaynaklarından Mişkâtü'l-Mesâbîh'a şerh yazdı. Sa'îd, çeşitli eserler te'lif etti. Münazara gücü oldukça ileri seviyede idi. Kendisine ait Mekûbat'ta, zat-sıfat münasebetleri derinliğine incelenmektedir. İmam-ı Rabbânî'nin bu konudaki ifadesi şöyleydi: "Her kutbun iki imâmı olur. Benim imâmlarım da, Sa'îd ve Muhammed Ma'sûm'dur." Ömrünün sonlarında Sultan Alemgîr onu Delhi'ye çağırdı. Orada hastalandı. Sultan'dan memleketine dönme konusunda izin istedi. Kendisine Serhind'e gitme izni çıkınca yola koyuldu. Ancak Serhind'e otuz altı mil mesâfede Senbhalke'de vefât etti. Cenazesi Serhind'e getirilip, babası İmam-ı Rabbânî'nin yanına defnolundu. Sekiz oğlu, beş kızı vardı⁷⁸.

3. Urvetu'l-Vüskâ Muhammed Ma'sûm: 1007/1597 senesi Şevval ayının yedisinde dünyaya geldi. İmam-ı Rabbânî'nin bu oğluna "Muhammed Ma'sûm" adını vermesinin, rüyada Hz. Peygam-

77. Şarkpurî, a.g.e., ss.93-4.

78. Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, ss.104-7; el-Hanî, *el-Hadâik*, s.191.

ber(s)'den aldığı işaret dolayısıyla olduğu kaydedilir. Yetişmesi, babası eliyle olmuştur. İmam-ı Rabbânî vefat edince, irşâd makâmına Muhammed Ma'sûm geçti (1024/1638). Onun şeyhliği, yine İmam-ı Rabbânî'nin müridi olan Şâh-ı Cihân'ın saltanat yıllarına rastlar. Şeyh oluşunun ondördüncü yılında (1018-1638), saltanata Sultan Alemgîr Evrengzib geçti. 1068/1658 senesinde kalabalık bir grupla Hac için Hicâz'a gitti. Orada iki yıl kaldı. Yaptığı ilmi sohbetleri "Hasenâtü'l-Tarafeyn" adlı bir eserde toplanmıştır. Dindarlığı ile meşhur Sultan Alemgîr Evrengzib'i, Dârâ Şikoh ile yaptığı savaşta destekledi. Bu savaşta Sultan Alemgîr kazandı. Kayıtlara göre dokuz yüz bin müridi, yedi bin halifesi vardı. Mânevî makamlardan İkinci Kayyûmluk derecesini elde ettiği söylenir. Dergâhında şer'î ilimlerin yanı sıra, mânevî eğitim ve öğretim de yapılıyor, mutfakta pişen yemekten sabah akşam beş bin fakir aile karnını doyuruyordu. O, zenginden alır, fukaraya dağıtır. Gelen sadaka, zekât ve hediyenin hiç birisini kendisine ayırmadı. Serhind'de 1097/1688 tarihinde vefat etmiştir⁷⁹.

4. Mir Muhammed Numan Bedahşânî: Aslen Bedahşanlıdır. Önceleri, Hâce Muhammed Bâki Billâh-ı Kâbûlî'ye ebağlı iken, sonradan sülûkunu İmam-ı Rabbânî'nin yanında tamamlamıştır. İmam-ı Rabbânî, bu zâtı, kendisine halife olarak seçmiştir. Kabri, Ekber-Abâd'dadır.

5. Hoca Hâşim: Şâirdir. Çok kerametleri görülmüş bir sûfidir. İmam-ı Rabbânî bu zâtı çok severdi. Bu yüzden kendisini halife seçmiştir. Mezarı, Burhanpur'dadır.

6. Şeyh Tâhir-i Lahorî: İmam-ı Rabbânî'nin riyazet ve mücâdele ehli olan bu halifesi, Nakşîliğe ek olarak, Kâdiriyye ve Çiştîyye'den de icâzetli idi. Kendi elinin emeğiyle geçinir, etrafındakilere de bunu öğütlerdi.

7. Şeyh Bediü'd-din-i Sehârenpûrî: Bu zât, önceleri fakih idi. Şöhretten kaçardı. İmam-ı Rabbânî'nin teveccühlerine mazhar olarak, mânevî eğitimini, onun yönetimi ve denetimi altında tamamlarak, zamanla hilâfet makâmına ulaşmıştır. Mezarı Sehârenpur'dadır.

8. Şeyh Nûr Muhammed: Zahirî ve bâtinî ilimleri, İmam-ı Rabbânî'nin yanında tamamlamış, hilâfet göreviyle, irşâd için çeşitli şehirlere gönderilmiştir.

79. Şarkpurî, a.g.e., s.110-7; El-Hanî, *el-Hadâik*, ss.191-5; el-Hânî, *Adâb*, s.10.

9. Şeyh Müzzemmil: Mürşidi, İmam-ı Rabbânî'ye candan hizmeti ile temâyüz etmişti. Müttakî idi, azîmetle amel ederdi.

10. Şeyh Hâmid-i Bengâlî: İmam-ı Rabbânî'nin yetiştirdiği bu sufi, şeriat ve tarikata sıkı bağlılığı ile tanınırdı.

11. Şeyh Tâhir Bedahşânî: Halvet çıkarırken Hz. Resûlullah (s)'ı gördüğü rivâyet edilen bu sûfi, halifelikle görevlendirildikten sonra, Canpur taraflarına gitti. Sünnete olan aşırı bağlılığı ile tanınmıştı.

12. Mevlânâ Yusuf-ı Semerkandî: Önceleri Hâce Bâkî Billâh-ı Kabûlî Hazretlerinin yanında manevî olgunluğunu tamamlamaya yönelmiş iken, sonradan sülûkunu, İmam-ı Rabbânî'nin yanında tamamlayarak halifelik makâmını elde etti.

13. Mevlânâ Ahmed Berkî: Bir haftada halifelik makâmına nâil oldu. İmam-ı Rabbânî, bu dervişini çok sever, çok methederdi. Bu iltifatın meyvesi olarak kutbiyyet makâmına ulaştı. Horasan taraflarında irşâd faaliyetleri ile, pek çok kişinin İslâm'a girmesine, aracılık yaptı. Vefat tarihi 1026/1617'dir.

14. Mevlânâ Sâlih: İmam-ı Rabbânî'nin has müridlerindendi. İmam-ı Rabbânî'yi görünce, cezbeye tutulur kendinden geçerd.

15. Mevlânâ Yâr Muhammed: Bedahşanlı idi. Çok güzel bir yüze sahip olduğu söylenir.

16. Mevlânâ Âbdülvâhid Lahorî: Abid idi. Zevk ve şevkle ibâdet ederdi. Halife olduktan sonra, Buhara'ya giderek, orada bir câmi inşâ etti ve irşâd için oraya yerleşti.

17. Hoca Abdullah: Hâce Bâkî Billâh-ı Kabûlî'nin oğludur.

18. Hoca Ubeydullah: Bâkî Billâh-ı Kabûlî'nin oğludur. Gerçek Hoca Abdullah ve gerekse Hoca Ubeydullah, İmam-ı Rabbânî tarafından yetiştirilmiştir.

19. Şeyh Adem Nebûrî: İmam-ı Rabbânî'nin ilk halifelerinden olup Medine'de vefat etmiştir⁸⁰.

80. el-Hânî, *el-Hadâik*, ss.190-1; Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, ss.142-8; Bilgin, *Devrimci Sûfî Hareketleri*, ss.82-4.

20. Hasan Berkî: Kâmil ve mürşid bir zâtı.

21. Şeyh Nur-ı Fetenî: İmam-ı Rabbânî, bu zât için "seçkin gayb erlerindendir" derdi.

22. Muhammed Sıddîk Bedahşî: "Hadâik" sahibi, "İrşâd Kâbe'si gibiydi" diyor.

23. Şeyh Ahmed Deybenî: Allah'tan kullara gelen inâyete kaynak gibi idi, şeklinde tanımlanır.

24. Abdülhay Belhî: Yüce zâta ulaşmak isteyenlere bir armağan gibi idi, şeklinde anlatılmaktadır.

25. Hasan Kerimüddin Ebdâlî: Kâmil zâtlardandı.

26. Muhammed Eşref Kâbilî: Hayırlar bahçesiydi, şeyhti.

27. Sefer Ahmed Rûmî: Ariflere bir irfân nefesi gibiydi.

28. Şeyh Osman El-Yemânî: Allâme ve kâmil bir zâtı.

29. Şeyh Abdülaziz en-Nahvî el-Hanbelî: İlim erbabı bir şeyhti.

30. Şeyh Ali El-Mâlikî: Hakikatı bulmakta ve almakta üstadı.

31. Şeyh Ali Taberî: Şafiî idi. İlâhî ilimlerin zuhûr yeri.

32. Şeyh Yâr Muhammed Kâdim et-Talkânî⁸¹.

el-Hânî'nin, el-Hadâik adlı eserinde de kaydettiği gibi, İmam-ı Rabbânî'nin halifelerinin tamamı bundan ibâret değildir.

E. MEKTUBAT'IN KISA BİR ANALİZİ

Mektûbât, muhtevası açısından çok zengin olup, genel bir değerlendirilmeye tâbi tutulursa, o devir Hindistan'ında müslümanların çektikleri sıkıntıların ne denli büyük olduğunu anlamak zor olmaz. İmam-ı Rabbânî'nin yazdığı mektuplar, onun olgunluk çağına ait fi-

81. el-Hânî, a.g.e., ss.191-2.

kirlerini yansıtmaları açısından önemlidirler. Genellikle sorulan sorulara cevaplar mâhiyetinde olan mektûplar, o dönem Hind-İslâm dünyasının iç bünyesini ve ona ait problemleri yansıtmaları açısından da, birinci el kaynak olarak, tarih ilmine katkı sağlayıcılık yönü dikkat çeker. Onun yazdığı bu mektuplar, kendisi tarafından kitap haline getirilmemiştir. Hattâ bu konuda emeği geçen Haşimî Kışmî, şöyle der: "Mektûbât cildlerinin bu şekilde tertibine karar verildikten sonra, mektûpların sahibi (yani İmam-ı Rabbânî) dördüncü cildi oluşturmak üzere, başka mektuplar da yazdı, ancak mektup sayısı ondördü bulmadan âhirete intikâl etti."⁸²

Mektûbat'ın birinci cildini 1025/1616 senesinde toplamıştır. Bu zât Bedaḥşân'da oturmaktaydı. Bedaḥşân'a yöre tâbiriyle Afganistan Türkistan'ı denilir. Mektûbat'ın ikinci cildini ise, halifesi Mevlânâ Abdülhay Hisârî 1028/1619 senesinde tanzîm ve tertip etmiştir. Üçüncü cildi de, yine halifelerinden Hoca Muhammed Hâşim Kışmî Burhanpurî 1031/1622'de derlemiştir⁸³.

Birinci cild 313 mektuptan oluşur ki, bu Bedir Ashabî'nın sayısını gösteren bir rakamdır. İkinci cild, Allah'ın esmâsını işâret etmek üzere 99 mektûptan oluşmuştur. Dönemin resmî dili Farsça idi. Mektupların da aynı dille yazıldığını, içlerinden birkaçının Arapça olduğunu görüyoruz.

Mektûbât'ın Osmanlıcaya çevirisi, Müstakimzâde Süleyman Efendi tarafından yapılmıştır. Muhammed Murâd Kâzânî tarafından iki cild hâlinde 1302/1887'de Arapçaya tercüme edilmiştir. Arapçaya tercümesi 1316/1901'de "Dürru'l-Meknûnât" adı altında Mekke'de basılmış olup, bu baskı, 1963'de İstanbul'da fotokopi hâlinde bir defa daha neşrolunmuştur.

Farsça olarak 1392'de Gulam Mustafa Han tarafından iki cild hâlinde Karaçi'de tabolunan Mektûbat, 1977 senesinde, fotokopi suretiyle İstanbul'da neşrolunmuştur.

1162-4 tarihinde, es-Seyyid el-Hâc Ali Rıza tarafından Osmanlıcaya yapılmış ikinci bir tercümesi de bulunan Mektûbât günümüz Türkçesine de kazandırılmıştır. Bunlar şunlardır:

82. Şarkpurî, *İmam-ı Rabbânî*, ss.94-5.

83. Kışmî, Muhammed Haşimî, *Berakât Sübdetü'l-Makâmât*, çev.: A. Farûk Meyân, İstanbul 1976, s.229.

a) 1962'de Mehmet Süleyman Teymuroğlu tarafından tek cild hâlinde "İmam-ı Rabbânî Ahmed Farûkî'nin Mektûbâtı" adıyla neşredildi.

b) 1955 senesinde Necip Fazıl Kısakürek tarafından yayınlanan "Küçük Mektûbât".

c) Süleyman Sa'deddin Efendi'nin Osmanlıca çevirisi esas alınarak yapılan ve bir cild halinde "Müjdecî Mektûblar" adı altında yayınlanan Mektûbât.

d) 1968 senesinde Hüseyin Hilmi Işık tarafından yapılan ve sadece birinci cildi teşkil eden 313 mektûp tek cild hâlinde neşrolunan Mektûbât.

e) 1977 senesinde Abdülkadir Akçiçek tarafından çevirilip iki cild hâlinde İstanbul'da neşrolunan Mektûbât.

Bu çalışmamızda, Mektûbat'ı iki ana temele dayandırarak analiz etmeyi uygun gördük. Bunlardan birisi, mektupların gönderildiği kişilerin sosyal konumunun tesbiti ve ne kadar yazıldığı, diğeri de, mektupların ne kadar sayıda, hangi coğrafya parçalarına gönderildiği şeklinde düşünerek, şu sonuca varmak istedik: Böyle bir yöntemle başvurarak incelemek, İmam-ı Rabbânî'nin muhatap kaldığı sosyal kesimin, ilişki kurduğu kişilerin sosyal etkinliklerinin durumunu ortaya çıkarır. İmam-ı Rabbânî, bu yolla, toplum üzerinde siyâsî, ilmî, ruhî, içtimâî bakımdan etkileme gücüne sahip insanlara hitap ederek, geniş bir coğrafyayı, mânevî açıdan olumlu yapılanmaya götüren ilginç bir faaliyetin uygulayıcısı olmuştur.

Önce, İmam-ı Rabbânî'nin hangi mektuplarının yönetici seviyesinde siyâsî, mânevî ve ilmî güç sahiplerine yazıldığını tesbite koyulalım.

1. Siyâsî Güç Sahipleri:

a) **Han:** Özellikle Hanlar Hanı, Delhi hükümdarları tarafından en yüksek memurlara verilen ünvanıdır. Türkçe'de Beylerbeyi'ne te-kâbül eder⁸⁴. İmam-ı Rabbânî'nin Han mevkiinde olanlara yazdığı mektuplar, Mektûbat'taki mektûp sırasına göre şunlardır: 65, 73,

84. "Han Hânân" İA. c.VII, s.207; Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, c.1., s.723.

76, 77, 78, 79, 82, 83, 94, 268, 269, 321, 380, 391, 459, 466, 467. Bu durumda Han ünvanlı kişilere gönderilen mektûp sayısı onsekizdir. Mektûbatın geneli göz önünde bulundurulursa, Han'lara gönderilen mektûpların, %3,3'lük bir oranı teşkil ettiği görülür.

b) Hanlar Hanı: Bu ünvanı taşıyanlara gönderilen mektûplar: 23, 67, 68, 69, 70, 191, 198, 214, 232, 375 ve 379. Toplam onbir mektup. Genel oran durumu: %2.

c) Sultan: 459. Bir mektûp: Oranı: %01,8.

d) Beğ: 139. Bir mektûp: Oran: %01,8.

e) Mîr: Emîr kelimesinin kısaltılmışı, Hükümdarlar için kullanılır. Hindistan'da bazan Seyyid'lere bu ünvan verilir⁸⁵. 119, 120, 121, 125, 126, 173, 179, 190, 204, 209, 221, 224, 228, 231, 238, 246, 257, 261, 281, 305, 312, 315, 317, 318, 332, 405, 412, 416, 426, 427, 430, 433, 441, 442, 446, 448, 456, 461, 475, 479, 514, 531. Toplam: Kırk dört mektûp. Oran: %8,2.

f) Mirzâ: Emîrzâde'nin kısaltılmışıdır. Hükümdâr soyundan gelenler için kullanılır. Asiller ve diğer ileri gelenler için de kullanılır⁸⁶: 32, 62, 71, 74, 75, 80, 85, 89, 202, 207, 215, 216, 219, 229, 247, 248, 249, 267, 273, 326, 330, 339, 345, 363, 388, 403, 446 ve 532. Toplam yirmi dokuz mektûp. Oran: %5,4.

g) Mîr-i Mâh: 396. Oran %01,8.

h) Hacı Beğ: 235. Oran %01,8.

i) Seyyid Mîr: 151, 402, 413, 417, 423, 424, 425, 431, 511. Toplam dokuz mektûp, oran %1,6.

j) Seyyid Şah: 367. Oran: %01,8.

Yukarıdaki tabloya göre, siyasî güç sahiplerine gönderilen mektûp sayısı 116'dır. 534 mektûba göre bu oran: %21,7'dir.

85. Levy, A. "Mîr", İA, c.VIII, s.344; Pakalın, a.g.e., c.1, s.526.

86. Levy, A. "Mirzâ", İA., c.VIII., s.362.

2. Manevî Güç Sahipleri:

a) **Şeyh:** Şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde, nefslerin âfetlerini tedavi etmede olgunluğa ulaşan kişi, şeyhtir⁸⁷: Şeyhlere gönderilen mektûplar: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 30, 31, 38, 39, 40, 41, 42, 57, 91, 92, 97, 110, 111, 112, 115, 138, 153, 154, 155, 156, 158, 169, 170, 171, 172, 192, 193, 220, 230, 233, 234, 240, 252, 253, 256, 263, 265, 270, 271, 274, 276, 292, 293, 299, 314, 329, 331, 334, 342, 354, 359, 366, 392, 393, 397, 398, 399, 418, 419, 512, 513, 515, 517, 523, 530, 534. Toplam seksen sekiz mektûp. oran: %16,4.

b) **Hâce:** Yeni Farsçada onuncu asırdan beri, efendi, sahip, kâtip, tüccar, öğretmen gibi çeşitli mânâlarda kullanılan bir kelimedir. Tahsîl yapmış, sosyal mevkîsi itibarlı kişilere bu ünvan verilirdi. Nakşîlik yolunun şeyhlerine hâce ünvanı da verilirdi⁸⁸: 25, 27, 28, 37, 72, 90, 113, 128, 131, 132, 146, 147, 150, 159, 162, 168, 174, 177, 180, 187, 188, 189, 205, 222, 223, 235, 266, 294, 295, 300, 302, 303, 311, 316, 319, 324, 385, 387, 395, 404, 406, 409, 410, 411, 414, 435, 451, 454, 455, 458, 460, 465, 468, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 483, 484, 485, 486, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 497, 500, 505, 506, 516, 518, 519, 521, 522, 527. Toplam doksan dokuz mektûp. Oran: %18,5.

c) **Seyyid:** Peygamberimiz(s)in torunu Hz. Hüseyin'in neslinden gelenlere Seyyid denir. Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere de Şerîf denir⁸⁹: 55, 56, 58, 59, 60, 61, 84, 95, 103, 129, 213, 264, 272, 285, 288, 298, 352, 421, 422, 438. Toplam yirmi bir mektûp. Oran: %3,9.

d) **Hacı:** 34, 35, 36, 137, 337, 510. Toplam 6 mektûp. Oran: %1,1.

e) **Seyyîd Nakib Şeyh:** 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 63, 64, 163. Toplam: 15. Oran: %2.

f) **Şeyh Meyan:** 226, 287, 530. Toplam 3 mektup, oran %02,8.

g) **Şerîf:** 258. Oran: %01,8.

h) **Hâce Müftî:** 186. Oran: %01,8.

87. Kaşanî, Abdürrazzâk, *İstılâhâtü's-Sûfiyye*, Mısır 1981, s.154.

88. Köprülü, Fuat, "Hâce", *IA. c.V/I.*, ss.20-4; Pakalın, a.g.e., s.845.

89. Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s.427.

i) Sûfî: 114, 283, 509. Toplam üç mektup. Oran: %05.

ii) Kâdirî: 84. Oran: %01,8.

j) Mevlânâ Şeyh: 469, 515, 528. Toplam 3 mektup. Oran: %05,6.

k) Fakir: 464. Oran: %01,8.

l) Derviş: 498. Oran: %01,8.

İmam-ı Rabbânî, yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere "Manevî Güç Sahibi" kişilere gönderdiği mektup sayısı, 243'tür. Mektûbat'ın geneline göre bu sayının oranı, %45,5'tir.

3. İlmî Güç Sahipleri

a) Mevlânâ: Hindistan'da alimler için kullanılan bir ünvan, mevlevî, molla, mevlâ da bu cümledendir⁹⁰. Mevlânâ ünvanını taşıyan kimselere gönderilen mektuplar: 21, 26, 241, 251, 262, 289, 291, 297, 301, 304, 306, 307, 308, 310, 327, 333, 335, 340, 341, 346, 353, 356, 369, 374, 378, 383, 386, 389, 390, 407, 420, 428, 432, 449, 452, 457, 469, 477, 482, 499, 503, 507, 529, 533. Toplam; 44 mektup. Oran: %8,2.

b) Molla: 99, 100, 101, 102, 116, 117, 118, 122, 123, 124, 127, 133, 134, 136, 140, 141, 142, 143, 148, 149, 160, 161, 166, 176, 176, 182, 183, 199, 200, 203, 206, 210, 211, 217, 218, 225, 227, 235, 237, 239, 242, 243, 244, 245, 250, 254, 255, 275, 277, 278, 279, 282, 284, 290, 322, 394, 401, 408, 434, 436, 437, 439, 440, 443, 444, 445, 450, 463, 520, 525. Toplam: 69 mektup. Oran, %12,9.

c) Kadî: 104, 462, 481, 501, 524. Toplam beş mektup. Oran: %09.

d) Hacı Molla: 33. Oran: %01,8.

e) Mevlânâ Hacı: 309. Oran: %01,8.

f) Müftî: 145. Oran: %01,8.

90. Wensinek, A.J., "Mevlâ", IA., c.VIII., 491.

g) **Hâfız:** 144, 164, 175, 280, 496. Beş mektûb. Oran, %09.

h) **Mevlânâ Fakih:** 286. Oran, %01.8.

i) **Molla Nâib:** 370. Oran %01.8.

j) **Şeyhülislâm:** 194, 195. İki mektûb. Oran, %03,6.

Yukarıdaki görüntüye göre, ilmî otoritelere gönderilen mektupların sayısı, 130'dur. Genel mektuplara göre oran, %24,3'tür.

4. Etkinlik Gücü Tam Tesbit Edilemeyen Kişilere Yazılanlara

a) **Hindû:** 167. Oran, %01.8.

b) **Yâr:** 160. Oran, %01.8.

c) **Meyân:** 181, 236, 260, 323, 325. Toplam beş mektûb. Oran %09.

d) **Hekim:** 109. Oran, %01,8.

e) **Hakîm:** 105, 157. İki mektûb. Oran %03,6.

f) **Pehlivan:** 87, 88, 197. Üç mektûb. Oran, %05,6.

g) **Saliha bir bayan mürid:** 429, 453. İki mektûb. Oran, %03,6.

Bu gruba dahil mektupların sayısı 15'tir. Bu sayı oran olarak genel mektuplar arasında %2,84'dir.

Mektupların gönderildiği kişileri sayısal olarak şemalandırırsak karşımıza şu özet görüntü çıkar:

1. Siyâsî Güç Sahipleri:	116 mektûb
2. Mânevî Güç Sahipleri:	243 mektûb
3. İlmî Güç Sahipleri:	130 mektûb
4. Etkinlik Gücü Belirsiz:	15 mektûb
Toplam:	504 mektûb

Bu durumda, adresi belli mektupların oranı genele göre %94'tür.

Geri kalan %6,4'lük bölümü oluşturan 30 mektûbun hangi muhataplara yazıldığını, ne yazık ki tesbit edemedik.

Mektup muhataplarının, yüzdeleri gözönünde bulundurulursa, İmam-ı Rabbânî'yi inceleme durumunda ki kişinin, onun siyâsî, il-mî ve manevî alanda oynadığı rolün ne olduğunu tesbit etmesi kolaylaşır. Mesela, bu üç grup mektup içerisinde, sırf siyâsî olanların hedef aldığı yönlendirmeler, Prof. Schimmel'in de ifade ettiği gibi, başlıbaşına doktora seviyesinde bir çalışmayı gerektirecek kadar önem arzeder⁹¹.

Mektûbât'ı incelememiz sırasında, İmam-ı Rabbânî'nin etkilediği coğrafya da dikkatimizi çekti. Komünikasyon imkanlarının alabildiğine sınırlı olduğu bir devirde, İmam-ı Rabbânî, elini nere-lere kadara uzatabilmişti. Şimdi alfabetik sıra içinde bunu görmeye çalışalım.

1. Afganistan: 137, 400, 467. Toplam üç mektûb*.

2. Bedahşan: 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 132, 133, 134, 135, 136, 146, 159, 261, 171, 173, 176, 177, 188, 189, 190, 204, 209, 211, 212, 217, 224, 228, 231, 237, 238, 246, 257, 261, 281, 312, 313, 317, 340, 344, 360, 361, 364, 381, 382, 395, 405, 412, 413, 416, 417, 420, 421, 422, 424, 430, 431, 433, 437, 438, 442, 448, 449, 461, 471, 487, 493, 502, 504, 508, 526. Toplam 74 mektûb.

3. Belh: 150, 511. Toplam 2 mektûb.

4. Bengal: 158, 22, 292, 359, 397. Toplam 5 mektûb.

5. Buhara: 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 163, 165. Toplam, 16 mektûb.

6. Canpur: 314. Toplam 1 mektûb.

7. Çeter: 37, 38, 39, 40, 292. Toplam 5 mektûb.

91. Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s.339.

*. Afganistan'ın hangi kentleri olduğunu tesbit edemedik.

8. Delhi: 115, 342, 533. Toplam: 3 mektûb.
9. Emkenek: 150, 168, 180. Toplam 3 mektûb.
10. Enbâl: 270, 284, 369, 376, 398, 407, 529, 534. Toplam 8 mektûb.
11. Ferîdâbâd: 501. Toplam 1 mektûb.
12. Firket: 235, 309, 337, 343. Toplam 4 mektûb.
13. Harezmi: 510. Toplam 1 mektûb.
14. Hoten: 322. Toplam 1 mektûb.
15. Isfahan: 200, 210. Toplam 2 mektûb.
16. Kabil: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 131, 140, 146, 148, 149, 166, 174, 183, 186, 187, 199, 205, 222, 235, 307, 383, 463. Toplam 37 mektûb.
17. Keşmir: 99, 100, 101, 106, 107, 279, 290, 295, 303, 310, 313, 335, 341, 351, 365, 378, 394, 406, 409, 410, 436, 439, 452, 454, 464, 480, 487, 502, 504, 508, 526. Toplam 31 mektûb.
18. Kubadhan: 435. Toplam 1 mektûb.
19. Külâb: 113, 182, 223, 244, 245, 306, 346, 355, 468, 493, 499, 507. Toplam 12 mektûb.
20. Lahor: 22, 26, 33, 34, 35, 36, 116, 144, 175, 225, 227, 255, 280, 3x7, 383, 463. Toplam 16 mektûb.
21. Lod: 82, 93, 94. Toplam 3 mektûb.
22. Mankpur: 221, 272, 285, 288, 298, 305, 402, 415, 419, 425. Toplam 10 mektûb.
23. Nagor: 331. Toplam 1 mektûb.
24. Nehar: 331. Toplam 1 mektûb.
25. Nisabur: 125, 126. Toplam 2 mektûb.
26. Perkene: 86. Toplam 1 mektûb.
27. Rahbol: 299. Toplam 1 mektûb.

28. Rûm (Anadolu): 127, 477. Toplam 2 mektûb.
29. Sâ mânâ: 253, 328. Toplam 2 mektûb.
30. Sarenkpûr: 352. Toplam 1 mektûb.
31. Sehârenkpûr: 172, 192, 252, 25, 264, 476, 329, 418. Toplam 8 mektûb.
32. Semerkand: 142, 206, 235. Toplam 3 mektûb.
33. Serhind: 138, 164, 457, 525. Toplam 4 mektûb.
34. Sultanpûr: 169. Toplam 1 mektûb.
35. Senâm: 278. Toplam 1 mektûb.
36. Tebriz: 408, 434, 444. Toplam 3 mektûb.
37. Tehâne: 139. Toplam 1 mektûb.
38. Taligan: 160, 211. Toplam 2 mektûb.
39. Tihaniser: 29, 30, 193, 233, 354. Toplam 5 mektûb.

Mektûbat'tan mektupların gönderildiği coğrafi bölge sayısının 39 olduğu görülüyor. İmam-ı Rabbânî, bu bölgelere toplam 279 mektûb göndermiştir. Genel mektûblara göre bu sayının oranı, %52'dir. Yukarıdaki tabloya göre, İmam-ı Rabbânî'nin etkili olduğu coğrafya parçası, doğuda Hoten, batıda Tebriz, en kuzeyde de Keşmir ile sınırlanmış görülmektedir. Bu, bütün bir Asya kıt'asının üçte birine tekâbül eder. İmam-ı Rabbânî, yaşadığı dönemin, az gelişmiş teknolojik ulaşım ve iletişimi göz önünde tutulursa, ortaya çıkan etki gücünün seviyesi ile, her türlü takdirin üzerinde bir çizgiye ulaşır.

İmam-ı Rabbânî'nin bir kısım zevâta çok sayıda, bir kısmına da sadece bir mektûp gönderdiği görülmektedir. Önce tek mektûp gönderdiği kişilerin tesbitini yapalım:

<u>Mektup Gönderilenin İsmi</u>	<u>Mektûbat'a Göre Mektup Numarası</u>
1. Muhammed el-Mekkî	21
2. Şeyh Abdülmecîd	22

3. Şeyh Sûfî	31
4. Şeyh Muhammed Yusuf	57
5. Lala Bey	81
6. Bahadur Han	83
7. Seyyid Ahmed Kâdirî	84
8. Mirzâ Ali Cân	89
9. Hâce Kâsım	90
10. Seyyid Bîcvâre	95
11. Muhammed Şerîf	96
12. Abdülkâdir	98
13. Molla Muzaffer	102
14. Hakîm Abdülkâdir	105
15. Seyyid Ahmed	108
16. Şeyh Sadreddin	110
17. Şeyh Hâmid Sünbühli	111
18. Şeyh Abdülcelil	112
19. Molla Ahmed Lahorî	116
20. Molla Ahmed Yâr Bedahşî	117
21. Molla Kasım Ali Bedahşî	118
22. Hâce Mukîm	128
23. Seyyid Nizâm	129
24. Cemaleddin	130
25. Muhlis Sıddîk	135
26. Hacı Hızır Afgânî	137
27. Ca'fer Bey Tehânî	139

28. Molla Muhammed Ma'sûm Kâbilî	140
29. Molla Muhammed Kılıç	141
30. Müftü Abdurrahmân	145
31. Şeyh Abdülvahhâb	157
32. Molla Sâlih Bedahşî	161
33. Hirdiram Hindû	167
34. Şeyh Adüssamed Sultanpurî	169
35. Şeyh Nûri	170
36. Cemaleddin Hüseyin Bedahşî	177
37. Mîr Abdullah b. Mîr Nu'mân	179
38. Hâce Ebulkâsım b. Hâcegî Emkenekî	180
39. Molla Ma'sûm Kâbilî	183
40. Fethullah	184
41. Hâce Abdurrahmân Müftî Kâbilî	186
42. Molla Hüseyin	203
43. Hisâri Küçük Bey	201
44. Molla Davud	218
45. Mîrzâ Ebreç	219
46. Mîr Hüseyin Mankpurî	221
47. Şeyh Meyan Muhammed	226
48. Hacı Beğ Firketî	235
49. Mevlânâ Muhammed Sâlih	241
50. Molla Eyyûb Muhtesib	243
51. Mîrzâ Hüseyin Ahmed	248
52. Şeyh İdris Sâ mânî	253

53. Şerif Han	258
54. Mevlânâ Muhib Ali	262
55. Şeyh Tâceddin	263
56. Seyyid Bâkır Sehârenpûrî	264
57. Şeyh Abdülhadî	265
58. Murtaza Han	269
60. Şeyh Muhammed Çeterî	293
61. Şeyh Ferîd Rabholî	299
62. Mevlânâ Feyzullah	308
63. Şeyh Abdülhâzin Canpûrî	314
64. Molla Arif Hotenî	322
65. Sâ mân e Halkına	328
66. Şeyh Cemâleddin Nagorî	331
67. Mîr Muhibbullah	332
68. Şeyh Muhammed Sıddîk	334
69. Nûr Nehârî	347
70. Seyyid Abdülbâkî Sârenkpûrî	352
71. Mevlânâ Muhammed Efdal	356
72. Hâce Muhammed Kâsım Bedahşî	360
73. Hâce Muhammed Gedâ	362
74. Çevredeki Şeyhlerden Biri	366
75. Seyyid Şâh Muhammed	367
76. Molla Gâzi Nâib	370
77. Nûr Muhammed Enbâlî	376
78. Muhammed Mü'min	377

79. Hâce Hâşim	387
80. Mevlânâ Hasan Berkî	390
81. Mevlânâ Hasan Berkî	390
82. Şeyh Hâmid Nehârî	393
83. Mîrmâh Muhammed	396
84. Fetih Hân Afgânî	400
85. Hâce Hâşim Bedahşî Keşmirî	406
86. Hâce Ebulhasen Bahâ Bedahşî	409
87. Mevlânâ Ahmed	428
88. Hâce İbrahim Kubadhanî	435
89. Molla Sâlih Türk	440
90. Mîr Habîbullah	441
91. Molla Bedreddin	443
92. Mîr Muhammed Emîn	446
93. Mîrzâ Manuçeh	447
94. Molla İbrahim	450
95. Mevlânâ Muhammed Sâdık Keşmirî	452
96. Mîr Abdurrahmân	456
97. Kadı Nasrullah	462
98. Molla Şîr Muhammed Lahorî	463
99. Memrizhan Afgân	467
100. Hâce Salâhaddin Ahrârî	470
101. Muhammed Mukîm	478
102. Kadı Musa	481
103. Mevlânâ İshak b. Kadı Musa	482

104. Hâfız Abdülgafûr	496
105. Derviş Habîb Hâdim	498
106. Kadı İsmail Feridâbâdî	501
107. Sufî Kurban Cedîd	509
108. Hacı Abdüllatif Harezmi	510
109. Şeyh Nurhak	512
110. Şeyh Abdullah	513
111. Molla Tâhir Hâdim	520
112. Şeyh Muhammed Nûr	523
113. Kadı Eslem	524
114. Hâce Abdûlmekârim	527
115. Mevlânâ Şeyh Gulâm Muhammed	528

b. İmam-ı Rabbânî'nin iki mektup gönderdiği kişiler

<u>Mektup Gönderilenin İsmi</u>	<u>Mektûbat'a Göre Mektup Numarası</u>
1. Muhammed Kılıç Han	24, 76
2. Hâce Cihân	25, 72
3. Hâce Amîk	27, 28
4. Şeyh Nizâmeddin Tihâniserî	29, 30
5. Seyyid Abdül Vahhâb Buhârî	55, 56
6. Hân-ı A'zam	65, 66
7. Mirzâ Kılıcullah	73, 345
8. Mirzâ Bedî'uzzeman	74, 75
9. Şeyh Kebîr	91, 92
10. Sufî Kurban	114, 283

11. Şeyh Abdülhak Dehlevî	115, 342
12. Mîr Salih Nisâburî	125, 126
13. Molla Ahmed Safer Rûmî	127, 477
14. Şeyh Bahâeddin Serhindî	138, 164
15. Molla Şemseddin	143, 445
16. Molla Sadık Kâbilî	148, 149
17. Hâce Muhammed Kasım Emkenekî	150, 168
18. Seyyid Mîr Mü'min Belhî	151, 511
19. Molla Yâr Muhammed Kadîm Bedahşî Tâligânî	160, 211
20. Molla Muhammed Emîn Kâbilî	166, 199
21. Şeyh Tahir Bedahşî	171, 399
22. Mirzâ Muzaffer	178, 388
23. Mansûr Arab	185, 196
24. Sadr-ı Cihân	194, 195
25. Molla Şekîbî Isfehânî	200, 210
26. Molla (Hâce) Muhammed Tâlib Bedahşî	237, 361
27. Hâce Abdullah	266, 472
28. Hâce Ubeydullah	266, 483
29. Şeyh Hasan Berkî	271, 517
30. Mevlânâ Abdülvâhid Lahorî	307, 383
31. Şeyh Meyân Muhammed Mevdûd	323, 530
32. Mirzâ Şemseddin	326, 363

33. Hâce (Molla) Muhammed Mehdî Ali Keşmirî	365, 439
34. Molla Muhammed Murâd Keşmirî	394, 436
35. Mevlânâ Sultan Serhindî	457, 525
36. Şeyh Mevlânâ Hâmid Ahmedî	469, 515
37. Saliha Bir Hanımefendi	429, 453
38. Meyan Gulam Muhammed	287, 325

c. İmam-ı Rabbânî'nin üç mektûb gönderdiği kişiler

<u>Mektup Gönderilenin İsmi</u>	<u>Mektûbat'a Göre Mektup Numarası</u>
1. Hâce Hüsâmeddin Ahmed	358, 451, 484
2. Şeyh Derviş	41, 42, 97
3. Cebbârî Hân	77, 78, 79
4. Mirzâ Fethullah Hakîm	80, 85, 202
5. İskender Hızır Han Lodî	82, 93, 94
6. Pehlivan Mahmûd	87, 88, 197
7. Seyyid Ferîd	103, 152, 213
8. Molla Abdülgafûr Semerkandî	142, 206, 235
9. Hâfız Mahmûd Lahorî	144, 175, 280
10. Meyan Muhammed Sâdık (İ. Rabbânî'nin oğlu)	181, 236, 260
11. Şeyh Ferîd	193, 233, 354
12. Molla Tâhir Lahorî	225, 227, 255
13. Molla Bedî'uddin	242, 282, 401

14. Mevlânâ Emânullah Fakih	286, 301, 432
15. Mevlânâ Bedreddin	289, 303, 353
16. Hâce Yusuf Keşmirî	295, 303, 351
17. Mevlânâ Hacı Muhammed Firketî	309, 337, 343
18. Hâce Muhammed Takî	340, 371, 373
19. Hân-ı Cihân	380, 459, 466
20. Molla Maksûd Ali Tebrizî	408, 434, 444
21. Mîr Mansûr	475, 479, 531

d. İmam-ı Rabbânî'nin dört mektub gönderdiği kişiler

<u>Mektup Gönderilenin İsmi</u>	<u>Mektûbat'a Göre Mektup Numarası</u>
1. Hâce Muhammed Çeterî	37, 38, 39, 40
2. Seyyid Mahmûd	58, 59, 60, 61
3. Molla Hasan Keşmirî	99, 100, 101, 279
4. Şeyh Meyân Müzzemmil	153, 154, 155, 156
5. Şeyh Yusuf Berkî	230, 240, 272, 392
6. Şeyh Nûr Muhammed	270, 376, 398, 534
7. Molla Abdülkâdir Enbâlî	284, 369, 407, 529
8. Mîr Şemseddin Ali Halhalî	315, 318, 423, 426
9. Şeyhzâde Hâce Muhammed Abdullah	336, 348, 372, 468

e. İmâm-ı Rabbânî'nin beş mektûb gönderdiği kişiler

<u>Mektup Gönderilenin İsmi</u>	<u>Mektûbat'a Göre Mektup Numarası</u>
1. Mevlânâ Hacı Muhammed Lahori	26, 33, 34, 35, 36

2. Mirzâ Darab	71, 215, 249, 391, 403
3. Hâce Cemâleddin Hüseyin Külâbî	113, 223, 355, 468, 493
4. Şeyh Hâmid Bengâlî	158, 220, 292, 359, 397
5. Molla Abdülhay	27, 291, 304, 320, 350

f. İmâm-ı Rabbânî'nin altı mektûb gönderdiği kişiler

<u>Mektup Gönderilenin İsmi</u>	<u>Mektûbat'a Göre Mektup Numarası</u>
1. Molla Ahmed Berkî	239, 250, 254, 274, 327, 374.

g. İmâm-ı Rabbânî'nin yedi mektûb gönderdiği kişiler

<u>Mektup Gönderilenin İsmi</u>	<u>Mektûbat'a Göre Mektup Numarası</u>
1. Muhammed Sâdık Keşmirî	106, 107, 208, 234, 335, 341, 357
2. Şeyh Bedî'uddin Sehârenpûrî	172, 192, 252, 256, 276, 329, 418
3. Molla Sâlih Külâbî	182, 244, 245, 306, 346, 499, 507

h. İmâm-ı Rabbânî'nin Sekiz mektûb gönderdiği kişiler

<u>Mektup Gönderilenin İsmi</u>	<u>Mektûbat'a Göre Mektup Numarası</u>
1. Hâce Şerâfeddin Hüseyin Bedahşî	146, 159, 189, 338, 344, 381, 395, 471

ı. İmâm-ı Rabbânî'nin dokuz mektûb gönderdiği kişiler

<u>Mektup Gönderilenin İsmi</u>	<u>Mektûbat'a Göre Mektup Numarası</u>
1. Molla Tâhir Bedahşî	122, 123, 124, 217, 333, 340, 437, 449, 503

2. Seyyid Muhibbullah Mankpuri 272, 285, 288, 298, 305,
402, 415, 419, 425

i. İmam-ı Rabbânî'nin on ve daha fazla sayıda mektûb gönderdiği kişiler

<u>Mektup Gönderilenin İsmi</u>	<u>Mektûbat'a Göre Mektup Numarası</u>
1. Muhammed Hâce Bâkî Billah	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20: Toplam yirmi mektûb
2. Hanlar Hanı Abdürrahîm	23, 67, 68, 69, 70, 191, 198, 214, 232, 268, 321, 375, 379: Toplam onüç mektûb
3. Mirzâ Hüsameddin Ahmed	32, 62, 207, 216, 229, 247, 267, 273, 330, 339, 532: Toplam on- bir mektûb
4. Seyyid Nakîb Ferîd Buhârî	43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 63, 64, 163, 165: Toplam onaltı mektûb
5. Seyyid Mîr Muhammed Numan Bedahşî	119, 120, 121, 173, 190, 204, 209, 224, 228, 231, 238, 246, 257, 261, 281, 312, 317, 405, 412, 413, 416, 417, 421, 422, 424, 427, 430, 431, 433, 438, 442, 448, 461, 514: Toplam otuz dört mektûb
6. Hâce Muhammed Sıddık Bedahî	132, 133, 134, 135, 136, 162, 172, 188, 212, 364, 420: Toplam onbir mektûb

7. Hâce Muhammed Eşref Kâbilî	131, 147, 174, 187, 205, 222, 235, 251, 343, 519: Toplam on mektûb.
8. Muhammed Sa'îd (oğlu)	259, 296, 311, 316, 368, 384, 404, 458, 460, 465, 473, 476, 485, 489, 484, 495, 500, 505, 518: Toplam ondokuz mektûb.
9. Hâce Muhammed Ma'sûm (Oğlu)	294, 300, 302, 319, 324, 368, 385, 386, 411, 414, 455, 474, 476, 486, 484, 490, 491, 492, 495, 497, 506, 516, 518, 521, 522: Toplam yirmi beş mektûb.

Yukarıda verdiğimiz bilgilere dayanarak, İmam-ı Rabbânî'nin çok sık mektûb gönderdiği kişilerin yönetici kesime mensûb olduğunu söyleyebiliriz. İmam-ı Rabbânî'nin siyasî faaliyetleri, Hind-İslâm toplumunun selâmeti açısından yararlı olduğu şüphesizdir. Başta Aziz Ahmad olmak üzere çok sayıda araştırmacı, Rabbânî hareketinin siyasî ağırlığı hususuna dikkat çekmişlerdir.

İmam-ı Rabbânî'nin yöneticilere gönderdiği mektûblarda, İslâm'ın sahih inanç ile varlığını sürdürebilmesi doğrultusunda bilgilerin çokluğu, onun idârecileri ehl-i sünnet doğrultusundaki bir İslâm anlayışına sevk etme çabasından kaynaklanmaktadır.

F. DEĞERLENDİRME

İmam-ı Rabbânî'nin gerek Batı'daki, gerekse ülkemizdeki İslâm ansiklopedisine, müstakil madde olarak girmemesi, gerçekten şayan-ı hayret bir husûstur. Daha sonraki Bölümlerde göreceğimiz gibi, kendinden sonra, çok büyük etkiler bırakan İmam-ı Rabbânî'nin Ansiklopedi'ye alınmaması, eğer bir ard niyet yoksa bizce en azından bir eksikliktir.

İmam-ı Rabbânî'nin başlattığı, bu ihyâci ve mücadeleci tavır, kendisinden sonra Veliyyullahî Hareketi'ne kadar şu takipçilerce is-

larla sürdürüldü: 1. Muhammed Ma'sûm (1009/1600-1080/1669), 2. Şeyh Seyfüddin (Ö. 1098/1687), 3. Seyyid Nûr Muhammed Bedvânî (Ö. 1195/1780)⁹². Yine bu dönemde hüküm sürmüş Moğol sultanları, Nakşî sufîlerinin yönlendirmelerine önem vermiş olup kronolojik düzende bu yöneticileri şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Nûreddin Cihangir (Ö. 1627), 2. Daver-Bahş (Ö. 1628), 3. Şâh Cihan I. (Ö. 1657), 4. Murâd-Bahş (Ö. 1658), 5. Alemgîr Evrengzib (Ö. 1707), 6. A'zam Şâh (Ö. 1707), 7. Şâh Alem Bahadur Şâh (Ö. 1712), 8. Azîmü's-Şân (Ö. 1712), 9. Mu'izzü'ddin Cihandâr (Ö. 1713), 10. Ferruh Şiyer (Ö. 1719), 11. Şemseddin Refi'üdderecât (Ö. 1719), 12. Şâh Cihan II. (Ö. 1719), 13. Nikusiyer (Ö. 1719), 14. Nasiruddin Muhammed (Ö. 1748), 15. Ahmed Şâh Bahadur (Ö. 1754)⁹³.

Bu sultanlar içinde en müstesnâ yere sahip olan kişi, Sultan Muhyiddin Alemgîr Evrengzib'dir. 1658'den 1707 yılına kadar sürekli kırk dokuz yıl devleti yönetmiş, sufîlikle, yöneticiliği birbiriyle meczederek, ideal bir ahenkle dengeyi korumuştur. O, saltanat-tan gelen para yerine, eliyle yazıp sattığı Kur'ân-ı Kerim'lerden elde ettiği gelirle maişetini temin edecek derecede zühd sahibi biriydi⁹⁴.

İmam-ı Rabbânî'nin Hinduizm'den gelen ve İslâm'a giren bid'atlerle yaptığı amansız mücadele⁹⁵, şüphesiz daha sonraki dinî-siyâsî otoriteler tarafından devam ettirilmiştir. İşte bu dinî-siyâsî faaliyetin odak noktasını, yine İmam-ı Rabbânî'nin şeriat-tarikat ikileminde temellendirdiği ehl-i sünnet zeminine dayandırması⁹⁶, bütün müslümanları bir noktaya toplamak açısından oldukça yararlı olmuştur.

92. el-Hânî, *Adâb*, s.103-110.

93. Bosworth, C.E., *İslâm Devletleri Tarihi*, çev.: E. Merçil, M. İpşirli, s.260.

94. Maulana Shibli Nomani, *Alamgir*, ing. çev.: Syed sabahuddin Abdur Rahmân, delhi 1981 (Birinci Baskı), ss.69-83.

95. Ahmad, Aziz, "Trends in the Political Thought of Medieval Muslim India", *Stevdia Islamica*, sayı: XVII, Paris 1962, ss.128-9.

96. Ahmad, Aziz, "Religious and Political Ideas of Shaikh Ahmad Sirhindi" *Estratto dalla Rivista Degli Studi Orientali*, c.XXXVI, Roma 1961, ss.264-6.